

บทที่ 3

มุสลิมกับสังคมสยาม

ศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในอดีต เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นดินแดนสำคัญที่ตั้งอยู่ระหว่างศูนย์กลางอารยธรรมและเศรษฐกิจ ได้แก่ จีน อินเดีย และเมดิเตอร์เรเนียน ปรากฏหลักฐานการติดต่อกับภูมิภาคเหล่านั้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5¹ ตามเส้นทางสำคัญทั้งทางทะเลและเส้นทางสายไหม² บนแผ่นดินมายาวนาน ก่อนที่ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) จะเผยแผ่คำสอนศาสนาอิสลาม

หลังจากสมัยของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) (พ.ศ.1175)³ ศาสนาอิสลามแพร่ขยายไปทั่วดินแดนอาหรับและแหล่งอารยธรรมเช่น ไบแซนไทน์ เปอร์เซีย อินเดีย และ จีน ดินแดนเหล่านั้นยังคงมีการติดต่อกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างต่อเนื่อง มุสลิมเชื้อชาติต่างๆที่เดินทางเข้ามา

¹ พุทธศตวรรษที่ 5-6 ภาคใต้ถูกกล่าวถึงในเอกสารโบราณภาษาต่างแดนว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “ดินแดนทอง” (สุวรรณภูมิ/โครเอเชีย/อินโดจีน) หรือดินแดนทะเลใต้ (หนานไห่) หรือดินแดนที่มีภูเขาที่มีไม้หอม (มลายูทวีป) มีสัมพันธการค้ากับ จีน อินเดีย และ เมดิเตอร์เรเนียน ปรากฏหลักฐานเป็นโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีที่เป็นเมืองท่า 2 แห่ง ได้แก่ แหล่งเขาสามแก้ว จ.ชุมพร ซึ่งเป็นเมืองท่าทางฝั่งทะเลตะวันออก และแหล่งควนลูกบัต จ.กระบี่ ซึ่งเป็นเมืองท่าฝั่งทะเลอันดามัน (อมรา ศรีสุชาติ: มปป., 9,40)

² ชาวอาหรับเข้ามาติดต่อกับชายในดินแดนเอเชียและตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเส้นทางการค้าระหว่างทะเลแดงกับจีนเป็นเวลานาน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 209) เมื่อท่านศาสดามุฮัมมัด(ช.ล.)เผยแผ่ศาสนาอิสลาม ชาวอาหรับเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามและได้นำความรู้ทางศาสนาและวิทยาการสมัยใหม่ไปเผยแพร่สู่เอเชียผ่านเส้นทางสายไหม (Silk Road) ส่วนทางเรือ นั้น พ่อค้าอาหรับได้เดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามเส้นทางสายเครื่องเทศ (Spice Route) เมื่อเส้นทางบกผ่านเอเชียกลางถูกปิดในสมัยราชวงศ์ถัง (Tang Dynasty) เส้นทางเดินเรือผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงขยายตัวอย่างมาก พ่อค้าจากอ่าวเปอร์เซียเดินทางจากคาบสมุทรอินเดียมายังคาบสมุทรมลายู บางส่วนเดินทางต่อไปถึงจีน คาบสมุทรมลายูจึงเป็นแหล่งค้าขายและเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่สำคัญ (ครองชัย หัตถา: 2550, 49)

³ ท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ 12 เดือน รอบีอุลเอาวัล ฮ.ศ. 10 ตรงกับวันที่ 8 มิถ. ค.ศ. 632 (พ.ศ. 1175) (กิตติมา อมาหัต, 2539: 511, บรรจง บินกาซัน, 2544: 29)

ในดินแดนตะวันออกเฉียงใต้ในส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและนักเดินเรือ⁴ การค้าระหว่างประเทศที่ขยายตัวมากขึ้น ประกอบกับความชำนาญในการเดินเรือ วิทยาการที่ทันสมัย และการค้าขายด้วยความซื่อสัตย์ของมุสลิม ส่งผลให้พ่อค้ามุสลิมและอาณาจักรอิสลามมีความสำคัญกับพื้นที่นี้มากขึ้น (อมรา ศรีสุชาติ: มปป., 19) ชาวพื้นเมืองรวมถึงชนชั้นปกครองในภูมิภาคนี้ก็มีโอกาสได้เรียนรู้วัฒนธรรมอิสลามและสนใจเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง อารยธรรมอิสลามเริ่มแผ่ขยายเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะบริเวณที่ปัจจุบันคือประเทศ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และ บรูไน ตลอดจนบริเวณภาคใต้ของสยาม ดังปรากฏหลักฐานสำคัญในบันทึกของ “มารโค โปโล”⁵ และ “หมาฮวน”⁶ อารักษ์ณ์ประจำกองเรือของมหาขันที้เจ็งเหอ รวมถึงหลักฐานที่เป็น เหรียญ⁷ เครื่องถ้วย⁸ เครื่องแก้ว⁹ แผ่นหินบนหลุมฝังศพ¹⁰ และ เรือเดินทะเล เป็นต้น

⁴ กรมศิลปากรขุดพบซากเรืออาหรับโบราณ อายุประมาณ 1,200 ปี ณ จังหวัดสมุทรสาคร จากการวิเคราะห์ในเบื้องต้น สันนิษฐานว่าน่าจะตรงกับสมัยทวารวดี (เอิบเปรม วัชรางกูร, 2557) ซึ่งน่าจะตรงกับสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ หรือ อับบาสิยะฮ์ แห่งอาณาจักรอิสลาม เป็นหลักฐานที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับอาหรับ

⁵ บันทึกการเดินทางของ มาร์โค โปโล ได้กล่าวถึงการเยือน Felech (หมายถึงเมือง เปอร์ลัก) ในปี พ.ศ. 1834 (ค.ศ. 1291) ว่าเป็นเมืองริมฝั่งทะเลที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม(ต้นฉบับใช้คำว่า religion of Mahomet) ซึ่งเป็นการที่ชาวยุโรปเรียกชื่อศาสนาอิสลามโดยใช้พระนามของท่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.)-ผู้วิชัย) โดยได้รับอิทธิพลจากการติดต่อพบปะพ่อค้าซาราเซน (Marden, 1950: 338)

⁶ หมาฮวน หรือ มุฮัมหมัด ฮาซัน (ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, สัมภาษณ์) เป็นอารักษ์ณ์ชาวจีนมุสลิม (หุย) ประจำกองเรือของมหาขันที้เจ็งเหอ ในรัชสมัยของพระเจ้ารพรรดิหยงเล่อ ขณะเดินทางมายังชาวในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้แบ่งกลุ่มประชากรที่สำคัญในชาว ได้แก่ มุสลิม จีน และชาวฮินดู-พุทธ (Gordon, 2008: 125)

⁷ มีการค้นพบเหรียญอาหรับทำด้วยทองที่อ.ระโนด จ.สงขลา และมีการขุดพบเหรียญอาหรับทำด้วยโลหะเงินจำนวนมาก บริเวณวัดนาพอ อ.เวียงสระ จ.สุราษฎร์ธานี หนึ่งในเหรียญที่พบเป็นเหรียญในยุคอุมัยยะฮ์ในสเปน อยู่ในราว พ.ศ. 1315 (ค.ศ. 772) ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับเหรียญอาหรับที่ผลิตที่เมืองตามัสกัส ในประเทศซีเรียปัจจุบัน เมื่อพ่อค้ามุสลิมได้ทำการค้าอย่างกว้างขวางกับดินแดนทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองเวียงสระก็เป็นหนึ่งในเมืองที่มีพ่อค้าอาหรับเดินทางมาค้าขายเป็นจำนวนมาก (มยุรี วีระประจักษ์, สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้: 2529(2), 690)

⁸ มีการค้นพบเครื่องถ้วยเปอร์เซีย (พุทธศตวรรษที่ 15) บริเวณ แหลมโพธิ์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี (ชมชาติ เทพไชย, สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้: 2529(10), 4163)

⁹ มีการค้นพบ “แก้วโรมัน” บริเวณ แหลมโพธิ์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นเครื่องแก้วที่มีแหล่งผลิตอยู่ทางยุโรปและตะวันออกเฉียงใต้ ส่งมาขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าพวกเครื่องเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ชมชาติ เทพไชย, สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้: 2529(10), 4163)

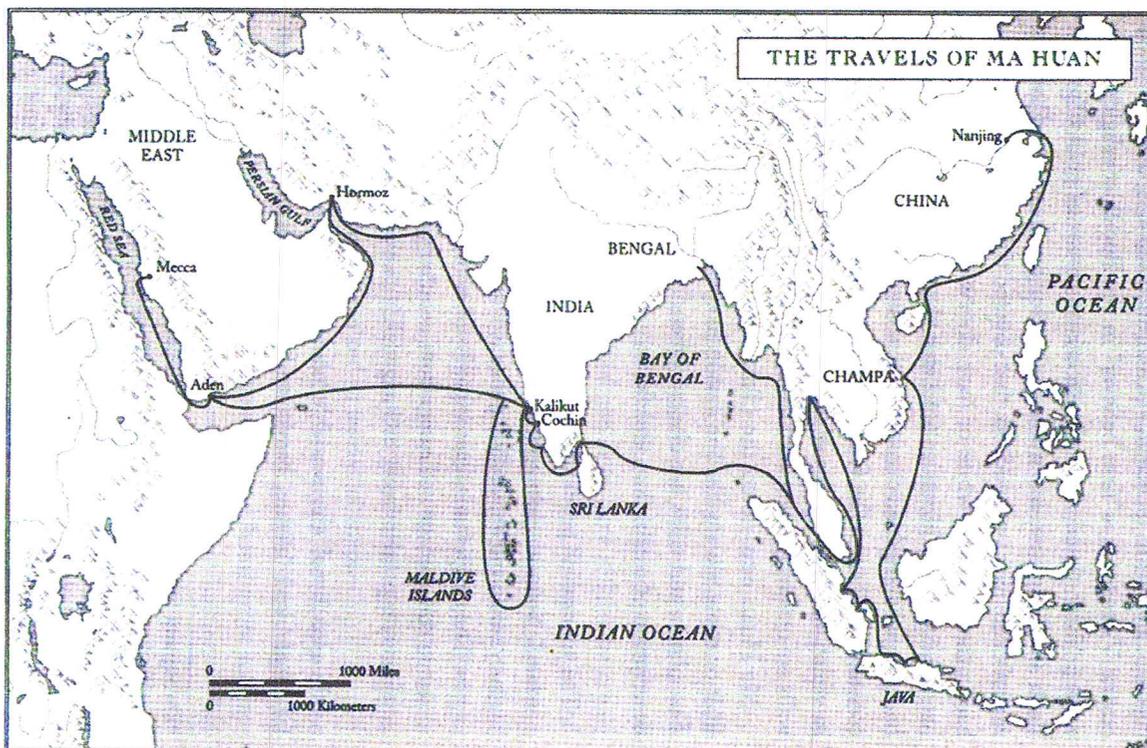
¹⁰ หินสุสานของท่านสุลต่านมาลิก อัซซอลิฮ์ แห่งเมืองปาไซ (เมืองทางตอนเหนือของสุมาตรา) คศ. 1297 มีอักษรจารึกภาษาอาหรับที่ด้านข้างของหินสุสานมีความว่า “ผู้ที่จากไปในเดือนรอมฎอน 696, หลังการจากไปของท่านศาสดา” (who passed away in the month of Ramadan 696, after the passing of the Prophet) (Ali Z.: 1994, 218-21)

ภาพที่ 1 ภาพเรือของชาวอาหรับในสมัย

พุทธศตวรรษที่ 18

ที่มา : Graba, 2009: 9

ภาพที่ 2 เส้นทางเดินเรือของ หม่า ฮวน

ที่มา : Gordon, 2008: 121

ภาพที่ 3-4 หินสุสานของท่านสุลต่านมาลิก อัซซอลิฮู แห่งเมืองปาไซ คศ. 1297

ที่มา : Ali, 1994: 219-220

หลักคำสอนของศาสนาอิสลามมีอิทธิพลต่อความคิดของมุสลิมทั้งในด้านศาสนาและการดำเนินชีวิตประจำวัน แนวคิดสำคัญที่ก่อให้เกิดเอกภาพในสังคมมุสลิมทั่วโลกรวมถึงมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือเรื่อง “อิกวาฮ์” ซึ่งหมายถึงความมีภราดรภาพหรือความเป็นพี่น้องกันในอิสลามที่เชื่อมโยงมุสลิมทั่วโลกเข้าด้วยกัน (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545: xx) ดังปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานว่า “แท้จริงบรรดาผู้ศรัทธานั้นเป็นพี่น้องกัน” (อัลกุรอาน 49: 10) แนวคิดนี้ได้บ่มเพาะให้มุสลิมมองว่าผู้ศรัทธาในศาสนาอิสลามทุกคนมีความผูกพันและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้หลักความเชื่อเรื่อง “เตาฮีด”¹¹ ซึ่งเป็นหลักความเชื่อว่าองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.) เป็นพระเจ้าสูงสุดแต่เพียงพระองค์เดียว พระองค์เป็นผู้สร้างดูแล และ กำหนดวาระของสรรพสิ่ง พระองค์เป็นผู้ประทานแนวทางการดำเนินชีวิตให้แก่มนุษย์ รวมถึงกำหนดว่าสิ่งใดเป็นที่อนุมัติและสิ่งใดเป็นที่ต้องห้าม (บรรจง บินกาชัน, 2542: 65) แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานทางความคิดที่ “อุมมะฮ์” หรือ “ประชาชาติอิสลาม” มีร่วมกัน

¹¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน บรรจง บินกาชัน, สารานุกรมอิสลาม: 2542 (65)

“อุมมะฮะฮ์” หรือ “ประชาชาติอิสลาม” หมายถึงชุมชนทางสังคมของศาสนาอิสลาม เป็นชุมชนทางจินตภาพที่มีความเป็นเอกภาพไม่ว่าจะอยู่ส่วนใดในโลก (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 234-235) ความมีเอกภาพของอุมมะฮะฮ์ได้รับการตอกย้ำด้วยเรื่องทศกิบลัตหรือกิบละฮ์ ซึ่งเป็นทิศที่มุสลิมหันหน้าไปสู่ศูนย์กลางเดียวกัน ณ วิหารกะบะฮ์ในมัสยิดอัลฮะรออม นครมักกะฮ์ ทศกิบลัตมีความสำคัญต่อการปฏิบัติศาสนกิจหรือกิจวัตรประจำวันอื่นๆ เช่น การละหมาด การขอดุอาอ์ (ขอพร) และการฝังศพ รวมถึงการวางผังและการออกแบบส่วนประกอบที่สำคัญของอาคาร ดังปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอานว่า “และสำหรับแต่ละประชาชาตินั้นต่างก็มีทิศทางหนึ่งซึ่งประชาชาตินั้นหันไปสู่อันนั้น พวกเจ้าจงแข่งขันในความดีทั้งหลายเถิด.. และจากที่ใดก็ตามที่เจ้าได้ออกไป ก็จงผินหน้าของเจ้าไปทางอัล-มัสยิดิลฮะรออม และแท้จริงนั้น มันคือความจริงที่มาจากพระเจ้าของเจ้า..” (อัลกุรอาน 2: 148-149) มัสยิดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมแต่ละแห่งทั่วโลกจึงเชื่อมโยงเข้ากับวิหารกะบะฮ์ผ่านทางทศกิบละฮ์ร่วมกันและมีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน ในพุทธศตวรรษที่ 21-22 แนวคิดในเรื่องของ “อิควาส์” ได้ส่งผลให้ชุมชนมุสลิมบริเวณเมืองท่าหลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียใต้รวมตัวเป็นเครือข่ายที่เรียกว่า “ญูมาอะฮ์”¹² แต่ละแห่งมีหัวหน้าชุมชนหรือเจ้าท่าเป็นมุสลิมเรียกว่า “ซาบันดาร์”¹³ ที่ประสานงานกับ

¹² มุสลิมที่เดินทางค้าขาย รวมตัวเป็นชุมชนที่มีพลังทางเศรษฐกิจเรียกว่าญูมาอะฮ์ (ในต้นฉบับใช้คำว่า ยามะฮ์) (Marshall G. S. Hodgson, 1974: 248 อ้างถึงใน จุฬิตพงศ จุฬารัตน์, 2544: 36) เกิดเป็นเครือข่ายด้านสังคมศาสนา และการค้าระหว่างภูมิภาคต่าง และยังคงรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมการค้าภายใต้ระบบที่เรียกว่า คอมเมนดา (commenda) หมายถึงข้อตกลงหรือสัญญา ร่วมกันในการลงทุน (Rudolph P. Matthee: 88 อ้างถึงใน จุฬิตพงศ จุฬารัตน์, 2544: 36) เป็นระบบที่จัดตั้งโดยพ่อค้าอาหรับและขยายความร่วมมือไปยังพันธมิตรที่ไม่ใช่มุสลิมด้วยกันเอง จนเกิดเป็นเครือข่ายการค้าที่กว้างขวาง พ่อค้ามุสลิมยังมีส่วนสำคัญในการพัฒนากระบวนการทางการค้า การพาณิชย์ และการคลัง ภายใต้หลักเศรษฐศาสตร์อิสลามและการใช้ภาษากลางร่วมกัน ได้แก่ ภาษาอาหรับ-อิหร่าน ลักษณะดังกล่าวเป็นการสร้างมาตรฐานทางด้านการค้าที่ส่งผลให้กลุ่มพ่อค้ามุสลิมมีบทบาทอย่างสูงต่อการค้าในมหาสมุทรอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 (จุฬิตพงศ จุฬารัตน์, 2544: 26-52)

¹³ หัวหน้าชุมชนการค้าตามเมืองท่าที่สำคัญมักดำรงตำแหน่ง ซาบันดาร์ หรือเจ้าท่า มีหน้าที่ควบคุมดูแลเรือที่เข้าออกเมืองท่า คลังสินค้า ดูแลการโจมตีข้าศึกทางทะเลในเมืองท่า รวมถึงการควบคุมคนต่างด้าวในเมืองท่า ซาบันดาร์จึงมักมีบทบาทสำคัญในราชสำนักต่างๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะที่ปรึกษาและการควบคุมการค้าต่างประเทศ และมีส่วนชี้ให้ผู้ปกครองเห็นถึงสิ่งที่นิยมปฏิบัติในราชสำนักอิสลามในต่างประเทศ เดือนถึงอันตรายของการเข้ามาของชาติยุโรป รวมถึงการส่งผู้รู้ทางด้านศาสนาเข้ามาให้ความรู้ทางด้านศาสนาในแต่ละประเทศ วัฒนธรรมของอิสลามจึงแผ่ขยายเข้าถึงราชสำนักของดินแดนต่างๆ ในแถบนี้อย่างต่อเนื่อง (จุฬิตพงศ จุฬารัตน์, 2544: 34, 42, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 221)

“นะโกคา”¹⁴ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมขบวนเรือค้าขายของกองเรือมุสลิม ด้วยความสัมพันธ์ในหมู่พ่อค้ามุสลิม และการแบ่งหน้าที่กันอย่างเป็นระบบส่งผลให้เมืองท่าแต่ละแห่งทวีความสำคัญและเชื่อมโยงกันใน ลักษณะของเครือข่าย โดยเฉพาะเมืองสำคัญเช่น มะละกา¹⁵ ปัตตานี¹⁶ และ อาเจะห์¹⁷

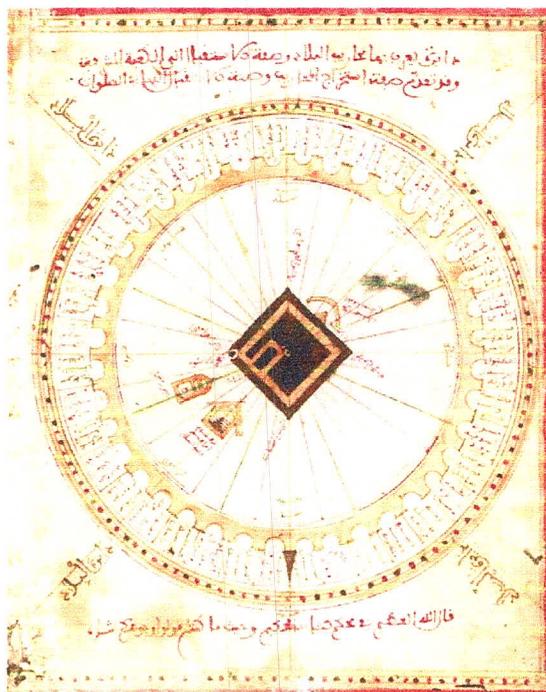
การรับนับถือศาสนาอิสลามของเมืองต่างๆในแหลมมลายูส่งผลให้ดินแดนต่างๆในภูมิภาคนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “เอกภพของศาสนาอิสลาม” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล, Hall, D. G. E., 2549 : 217) หรือ “ประชาชาติอิสลาม” ที่มีนครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลางร่วมกัน มีพันธมิตรเป็นประเทศมุสลิมด้วยกันที่ร่วมมือทางด้านการค้าและรวมกำลังเป็นปึกแผ่น พร้อมรับมือกับการทำธุรกิจการค้าและการรุกรานจากประเทศต่างๆ

¹⁴ นะโกคา ผู้ควบคุมขบวนเรือค้าขายของกองเรือมุสลิม เป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงานทางการค้าให้กับรัฐต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้ปกครองรัฐต่างๆในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประกอบการค้าทางทะเล ในพุทธศตวรรษที่ 21-22 ต่างก็มีนายเรือและผู้ดำเนินการที่เป็นมุสลิม (Patricia Rizzo, 1995: 45 อ้างถึงใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 35)

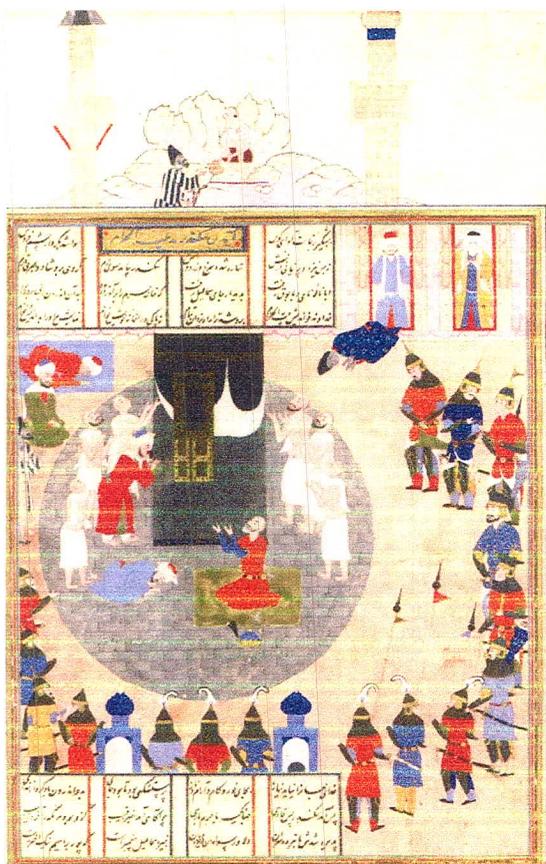
¹⁵ มะละกาเป็นศูนย์กลางการค้าและศูนย์กลางการเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่สำคัญ มีพ่อค้ามาจาก แคมเบย์ ไคโร เมกกะ (มักกะฮ์) และเมืองท่าต่างๆในอ่าวเปอร์เซีย จนกระทั่งเมื่อโปรตุเกสโจมตีและครอบครองมะละกาในปี ค.ศ. 1511 พ่อค้ามุสลิมจึงย้ายไปค้าขายยังศูนย์กลางการค้าอื่นๆในสุมาตราและชวาแทน (Hall G.E., D, 2549: 215-216)

¹⁶ ปัตตานีเป็นที่รู้จักในนาม “Serambi Mekah” หรือ “ระเบียงแห่งมักกะฮ์” ที่ถือเป็นศูนย์กลางของนักวิชาการด้านศาสนาอิสลาม (Haji Abdul Halim Bashah, 1994: 192. อ้างถึงใน ครอบชัย หัตถา, 2550: 55-56)

¹⁷ อาเจะห์เป็นที่รู้จักในนาม “ประตูสำหรับไปสู่ดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์” (หมายถึงนครมักกะฮ์) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล, Hall, D. G. E., 2549 : 223) เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นในการเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ จึงมีนักปราชญ์จำนวนมากมารวมตัวกันก่อนและหลังเดินทาง มีการแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งทางด้านศาสนาและทางสามัญ เกิดโรงเรียนศาสนาและมัสยิดที่สำคัญขึ้นหลายแห่ง

ภาพที่ 5 แผนที่ในคริสต์ศักราชที่ 1571-2 แสดงทิศทางละฮู
ของเมืองต่างๆซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่วิหารกะอฺบะฮ์
ที่มา : Porter, 2012: 65

ภาพที่ 6 ภาพการเยือนวิหารกะอฺบะฮ์ จากซาห์นาเม
ของ อีร์ ฟิรเตาซียะฮ์
เขียนขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16
ที่มา : Porter, 2012: 131

การเข้ามาของศาสนาอิสลามในสยาม

ดินแดนต่างๆในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสัมพันธ์กันมาช้านานในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งในทางเครือญาติ การค้า การปกครอง และการศาสนา การติดต่อกับต่างชาติส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในคาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะการเผยแพร่ศาสนาอิสลามโดยพ่อค้าที่เดินเรือเข้ามาทำธุรกิจการค้า ศาสนาอิสลามจึงเป็นที่รู้จักและยอมรับอย่างกว้างขวาง ชาวพื้นเมืองเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามและปฏิบัติตามคำสอนศาสนาโดยรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้ตราบเท่าที่ไม่ขัดกับข้อกำหนดของศาสนา วัฒนธรรมอิสลามในดินแดนนี้จึงผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นจนเกิดเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ

ในปี พ.ศ. 1837 สุโขทัยได้แผ่อำนาจไปทางคาบสมุทรมลายูซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามอยู่เดิม ผู้ปกครองรัฐมลายูได้ร้องเรียนไปยังจีนเพื่อขอความช่วยเหลือ (Coedes, 1968: 205 และ สืบแสง พรหมบุญ, 2519: 31 อ้างถึงในรัชสี สาดเปรม, 2521: 7) จนกระทั่งราชสำนักของจีนได้เตือนสยามให้ระวังข้อขัดแย้งกับมลายูอันเนื่องจากการขยายอำนาจ (Wheatly, 1961: 301; Wyatt, 1994: 41 อ้างถึงใน ครองชัย หัตถา, 2550: 83) อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 1838 ดินแดนในแหลมมลายูได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงสุโขทัย (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2522: 70-72 อ้างถึงใน ครองชัย หัตถา, 2550: 83) ทางสุโขทัยให้อิสระในการปกครองตนเองอย่างเต็มที่ ผู้ปกครองหัวเมืองในแหลมมลายูเป็นมุสลิมมีความเข้าใจในศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมอิสลามจึงผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนนี้เป็นอย่างมาก มีการส่งเครื่องหมายของความผูกพันและความจงรักภักดีต่อราชธานีเป็นครั้งคราว ในขณะที่ทางสุโขทัยซึ่งเป็นเมืองหลวงนั้นได้มีการติดต่อกับขายกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม¹⁸ (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2503: 97-98)

ในเวลาต่อมา กรุงศรีอยุธยาเจริญรุ่งเรืองและเข้มแข็งขึ้นจนสถาปนาเป็นราชธานีแห่งใหม่และได้ผนวกสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรในปี พ.ศ. 1981 เกิดการเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองต่างๆที่เคยขึ้นกับสุโขทัย ในปีพ.ศ. 2003 ปัตตานีไปขึ้นกับมะละกา จนกระทั่งเมื่อโปรตุเกสได้เข้าครองเมืองมะละกาในปี พ.ศ. 2054 ปัตตานีจึงเป็นอิสระอยู่ระยะเวลาหนึ่งก่อนจะมาอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาซึ่งได้รับเสรีภาพในการปกครองและบริหารงานในด้าน กฎหมาย ประเพณี และศาสนา

¹⁸ มีการค้นพบถ้วยชามสังคโลกจากสุโขทัย ที่ส่งออกไปยังประเทศต่างๆ ที่อินโดนีเซีย อิหร่าน อาฟริกา ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อกับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามมาเป็นเวลาช้านาน (คึกฤทธิ์ ปราโมช: 2503, 98-99)

โดยเฉพาะปัตตานีที่เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมอิสลามสำคัญของภูมิภาคซึ่งเป็นที่รู้จักในนาม “Serambi Mekah” หรือ “ระเบียงแห่งมักกะฮ์” (Haji Abdul Halim Bashah, 1994: 192. อ้างถึงใน ครองชัย หัตถา, 2550: 55-56) ปัตตานีสามารถทำการค้าขายอย่างอิสระ มีระบบการจัดการการค้าต่างประเทศเป็นของตนเอง เป็นศูนย์กลางการค้าระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพ่อค้าชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก (ครองชัย หัตถา, 2550: 77, 83, 85, 89, 92)

ในพุทธศตวรรษที่ 20 มีผู้รู้ศาสนาพราหมณ์และฮินดูเข้ามาตั้งถิ่นฐานปะปนอยู่ในภาคใต้ตอนบนและตอนกลาง พิธีกรรมในศาสนาฮินดูจึงเข้ามามีบทบาทในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาของราชสำนัก ในขณะที่บริเวณตั้งแต่ภาคใต้ตอนล่างถึงมาเลเซีย นั้นมีพ่อค้าและนักการศาสนาอิสลามเพิ่มจำนวนขึ้นมาก มุสลิมที่เพิ่มขึ้นมีทั้งที่มาจากสุมาตรา ซวา และที่มาจากดินแดนอาหรับ ประชาชนส่วนใหญ่ที่เคยนับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเริ่มหันไปนับถือศาสนาอิสลามตามอย่างผู้ปกครอง ปัตตานีทวีความสำคัญขึ้นและกลายเป็นเมืองท่าที่ติดต่อกับนานาชาติ โดยเฉพาะประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามจากดินแดนอาหรับ ปัตตานีจึงเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมอิสลามที่สำคัญในภูมิภาคนี้ แม้จะอยู่ในฐานะประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา แต่ก็มีอำนาจในการดำเนินธุรกิจเมืองท่าอย่างเป็นเอกเทศและมีอำนาจในการปกครองผู้คนอย่างอิสระ เมื่อผู้ปกครองปัตตานีได้เปลี่ยนมาเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามศาสนาอิสลามจึงแผ่ขยายในดินแดนอย่างกว้างขวางและมีบทบาทสำคัญในด้านต่างๆ โดยเฉพาะทางด้านการเมืองและการปกครอง ส่วนพุทธศาสนิกชนได้รวมตัวเป็นชุมชนย่อยๆตามชนบทของปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล ไทรบุรี และกลันตัน (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 15-17) ปัตตานีมีความมั่นคงและเป็นเมืองท่าทางทะเลที่สำคัญที่มีชาติต่างๆเข้ามาทำการค้าอย่างเสรี ศิลปวิทยาการที่ทันสมัยที่เข้ามาพร้อมกับมุสลิมจากชาติต่างๆจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศในช่วงนี้

ในสมัยอยุธยาเริ่มปรากฏหลักฐานต่างๆเกี่ยวกับมุสลิมในกรุงศรีอยุธยามากขึ้น¹⁹ โดยเฉพาะในช่วงฟื้นฟูบ้านเมืองหลังจากการเสียกรุงครั้งที่ 1 ที่มีกำลังคนเหลือไม่มากนัก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติที่มีความชำนาญการในด้านต่างๆเข้ามาร่วมพัฒนาบ้านเมือง ซึ่งรวมถึงมุสลิมจากอาหรับและจาม (น. ณ ปากน้ำ: 2534: 23) ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ได้ปรากฏ

¹⁹ ในปีพ.ศ. 2500 กรมศิลปากรพบเหรียญในสมัยสุลต่านไซนุลอาบิติน จากแคชเมียร์ ในเจดีย์วัดราชบูรณะที่สร้างในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) (พ.ศ. 1967-1991) (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545: 16.) และในบันทึกของโทเม ปิเรส มีการกล่าวถึงมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาว่ามีอยู่หลายกลุ่ม ได้แก่ มัวร์ อาหรับ เปอร์เซีย กาลิงค์ โดยรวมตัวกันเป็นกลุ่มประกอบการค้าในฝั่งตะวันตก ค้าขายทั้งในและนอกประเทศอย่างเสรี (Anderson, J., 1967: 163 อ้างถึงใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2546: 17)

ชื่อของอาสาชาวต่างชาติทั้ง 7 ซึ่งรวมถึงอาสาจามที่เป็นมุสลิมจากทางตอนใต้ของเวียดนาม (เพ็ญศรี กาญจนไรมย์ และ นันทนา กบิลกาญจน์, 2521: 28) นอกจากนั้น ในการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินแต่ละครั้งมีการประหารขุนนางแก่กันมาก จึงขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ (พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2540: 67) ประกอบกับความต้องการวิทยาการสมัยใหม่มาพัฒนาบ้านเมือง จึงเปิดโอกาสให้กำลังคนชาวต่างชาติซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อสายต่างๆ ได้ทยอยเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง

เมื่อกรุงศรีอยุธยามีความมั่นคงและฟื้นตัวจากสงคราม ได้ให้ความสำคัญกับค้าขายและการต่างประเทศ ด้วยชัยภูมิที่ดีบริเวณกึ่งกลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันตก²⁰ กรุงศรีอยุธยาในฐานะที่เป็นราชธานีของสยามจึงพัฒนาความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจในฐานะเมืองท่าส่งผ่านสินค้า (transit port) ทั้งในระดับ “ภูมิภาค”²¹ และระดับ “กระแสการค้าของโลก” ทั้ง 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มภูมิภาคฝั่งตะวันออก²² และ กลุ่มภูมิภาคฝั่งตะวันตก²³ (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 26-49) “อยุธยาใช้ความได้เปรียบทางภูมิศาสตร์ ผนวกกับนโยบายในการพึ่งพาความชำนาญพิเศษของจีนและแขก²⁴ ในการเดินเรือ และบริหารจัดการการค้าพาณิชย์” (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 45) ความสำคัญของการค้ากับดินแดนทั้ง 2 สะท้อนให้เห็นในการ

²⁰ แอนโธนี ไรด์ (Anthony Reid) เรียกยุคที่การค้าของรัฐต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเจริญสูงสุดว่า “ยุคแห่งการค้า” (the Age of Commerce) พ.ศ. 1993-2223 (Reid, A., 1988: 326-330 อ้างถึงใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2544: 26)

²¹ ได้แก่ กลุ่มประเทศแถบคาบสมุทรมาลายูและเขตหมู่เกาะ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศมาเลเซีย บรูไน อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์

²² ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น รวมถึง เกาหลี และเวียดนาม

²³ ได้แก่ อาหรับ ตุรกี อินเดีย อิหร่าน รวมทั้งประเทศในเอเชียตะวันตกอื่นๆ

²⁴ คำว่า “แขก” ในสังคมไทยหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนพากตะวันตกของไทยซึ่งไม่ใช่ฝรั่งในทวีปยุโรป ภายหลังก็รวมเอาบรรดามุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ในกลุ่มสมาชิกของ “แขก” ด้วยเหตุนี้ “แขก” จึงเป็นกลุ่มประชาชาติใหญ่โตซึ่งประกอบไปด้วยแขกที่ไม่ได้นับถืออิสลามอย่าง แขกพราหมณ์ แขกอาร์มีเนีย และแขกซิกข์ กับแขกที่นับถืออิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกจาม แขกชวา แขกมลายู และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2550: 1)

ตั้งหน่วยงานด้านการค้าและการติดต่อกับชาวต่างชาติทั้ง 2 ฝ่าย ได้แก่ “กรมท่าขวา”²⁵ และ “กรมท่าซ้าย”²⁶

ในขณะที่การค้ากับจีนทางฝั่งตะวันออกนั้นอิงกับระบบบรรณาการ (จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์, 2544: 46) แยกจากทางฝั่งตะวันตก²⁷ มีรายละเอียดที่ซับซ้อนกว่าเนื่องจากมีหลายเชื้อชาติและศาสนา แยกส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามหรือที่เรียกว่า “มุสลิม” นั้นประกอบด้วยชนหลายชาติหลายภาษา และมีความสัมพันธ์กันกับมุสลิมจากอาณาจักรต่างๆ ในลักษณะของเครือข่าย มีวิทยาการที่ก้าวหน้า มีบุคลากรที่มีความชำนาญ และมีระบบในการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ การแพร่ขยายของมุสลิมเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และคาบสมุทรมลายูนั้นมีความสัมพันธ์กับกระแสการค้าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19²⁸ และสัมพันธ์กับอิทธิพลของอาณาจักรอิสลามที่สำคัญ ได้แก่ ออตโตมัน (พ.ศ. 1723- 2465) ซอฟาวิยะฮ์ (พ.ศ. 2044- 2279) และ โมกุล (พ.ศ. 2069- 2400) การค้าระหว่างประเทศได้เชื่อมโยงอาณาจักรอิสลามต่างๆ เข้าด้วยกันและมีบทบาทในการติดต่อกับสยามมากขึ้น เมื่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นสถานที่ค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าสำคัญของพ่อค้ามุสลิมจากดินแดนต่างๆ ความชำนาญในการค้าและการเดินเรือของมุสลิมมีส่วนสนับสนุนให้สยามค้าขายร่วมกับเครือข่ายพ่อค้ามุสลิม และมีโอกาสในการสานสัมพันธ์ที่ดีกับอาณาจักรอิสลามต่างๆ นักธุรกิจมุสลิมชาวเปอร์เซียจึงมีโอกาสแสดงผลงานและสามารถขยายบทบาทเข้าสู่ระบบราชการของสยามในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะ เจกอะหมัด ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวเปอร์เซียที่เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา ได้มีโอกาสช่วยราชการ

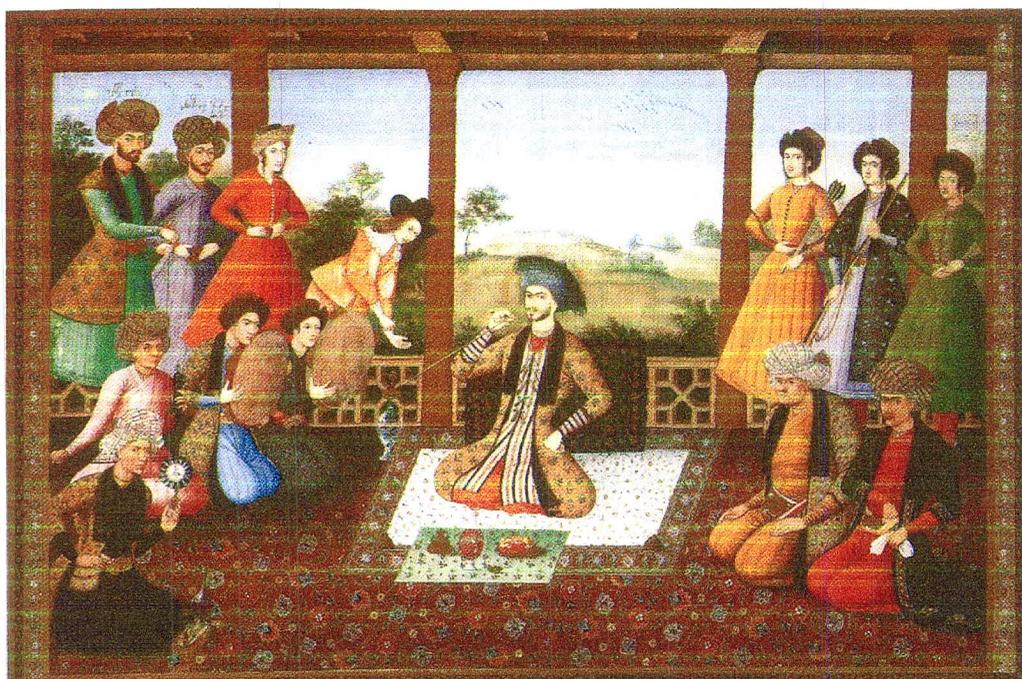
²⁵ กรมท่าขวา เป็นหน่วยงานด้านการค้าและการติดต่อกับชาวต่างชาติที่อยู่ทางฝั่งขวาของกรุงเทพฯ (หมายถึงประเทศทางฝั่งตะวันตกของสยาม และรวมถึงรัฐอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย) รวมถึงมีหน้าที่ควบคุมประชาคมต่างชาติ ซึ่งประกอบด้วยมุสลิม ฮินดู อาร์เมเนีย และพวกเขารีด ในสยาม โดยมี “จุฬาราชมนตรี” เป็นขุนนางที่ดำรงตำแหน่งเจ้ากรม (จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์, 2557: 29)

²⁶ กรมท่าซ้าย มีหน้าที่ติดต่อกับค้าขายกับประเทศทางตะวันออกของไทย เช่น จีน ให้ข้าราชการจีนเป็นผู้รับผิดชอบ โดยมีตำแหน่งเป็นพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี ซึ่งตำแหน่งนี้มีได้กล่าวถึงการเป็นหัวหน้าของชาวจีนเช่นตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 199)

²⁷ ลักษณะการค้าในภูมิภาคฝั่งตะวันตกของสยามมีเครือข่ายกว้างขวางเชื่อมโยงหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คาบสมุทรมลายู อ่าวเบงกอล มหาสมุทรอินเดีย อ่าวเปอร์เซีย รวมถึงทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและชายฝั่งตะวันออกของแอฟริกา แบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ การค้าของเอกชน การค้าของราชสำนัก และ การค้าในรูปแบบบริษัท (จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์, 2544: 33-45)

²⁸ การค้าของรัฐในเขตมหาสมุทรอินเดียมีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่เมื่อกองเรือโปรตุเกสขยายอิทธิพลเข้าสู่บริเวณนี้เมื่อ พ.ศ. 2042 (ค.ศ. 1497) (จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์, 2544: 42)

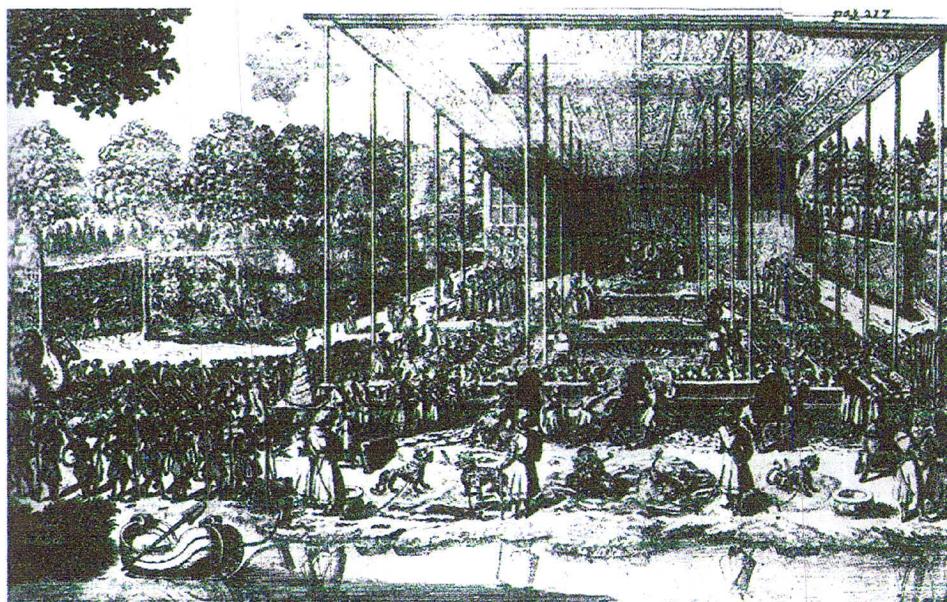
ในด้านการค้าและการต่างประเทศ จนได้รับโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอุปราชมนตรี และ พระยาเฉกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี ต่อมาได้รับเลื่อนเป็น “เจ้าพระยาบวรราชนายก” และ “ออกญาบวรราชนายก” ตามลำดับ

ภาพที่ 7 กษัตริย์ซาส์ลุขมานแห่งอาณาจักรชอฟาวิยะฮ์ เปอร์เซีย

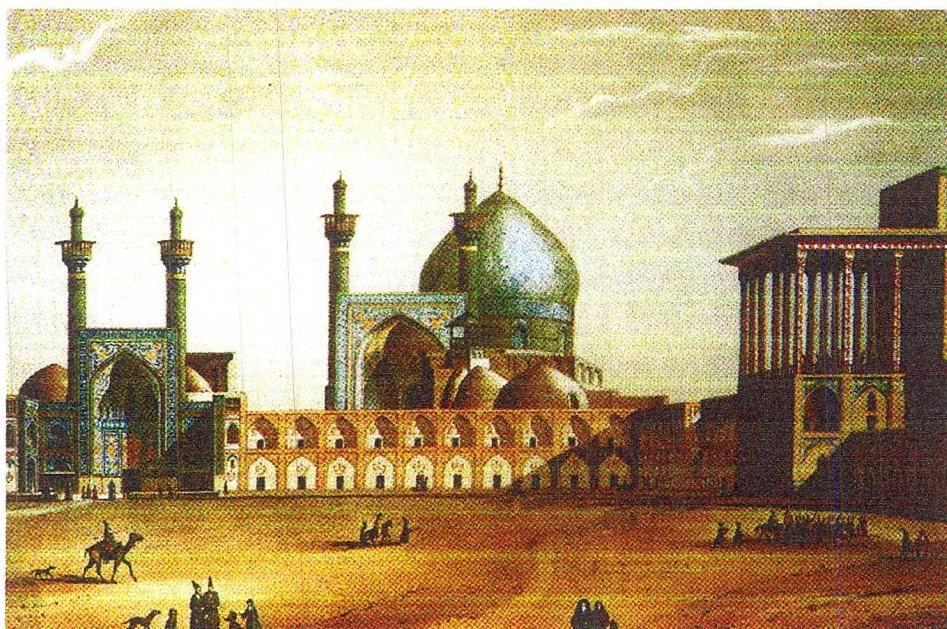
ผู้ทรงส่งราชทูตมายังสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ที่มา: Canby, 1999: 153

ภาพที่ 8 ภาพวาดพระราชวังซอฟาวิยะฮ์ในเมืองอิสฟาฮาน เขียนโดยเอนเยลเบิร์ต แกมบีเฟอร์ ชาวเยอรมันที่อยู่ในอิสฟาฮานในช่วงปี ค.ศ. 1683-1684 และเดินทางมายังสยามในรัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชา

ที่มา : Hattstien, 2004: 505

ภาพที่ 9 ภาพวาดเมืองอิสฟาฮาน ปี ค.ศ. 1867

ที่มา : Hattstien, 2004: 513

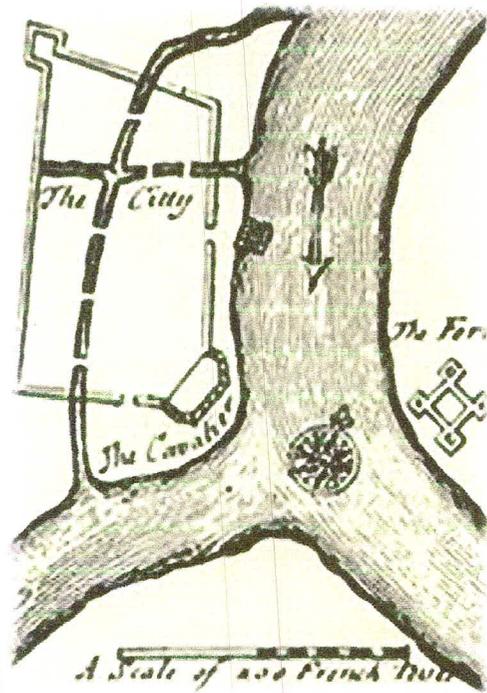
ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน “ตะโตะโมกอล” ซึ่งเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย²⁹ ได้เดินทาง จากชาว เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณหัวเขาแดงปลายคาบสมุทรมุสลิมทิงพระในปี พ.ศ.2148 ในรัชสมัยของพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2163) และพัฒนาบ้านเมืองจนเจริญก้าวหน้า จนได้รับโปรดเกล้าจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงปกครองเมืองสิงขระซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดชุมชนมุสลิมขึ้นในสงขลาและพัทลุง (อมรา ศรีสุชาติ: มปป., 192, อาถนะติ อนันตภาค: 2547,27,77) ต่อมา สุลต่านสุลัยมาน บุตรชายของท่าน ได้สืบทอดตำแหน่งนี้ต่อมาในช่วง พ.ศ.2163-2211 ท่านได้บริหารบ้านเมืองให้สงบสุข ดำเนินนโยบายการค้าอิสระ มีพ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งได้ประกาศอิสรภาพและสถาปนาตนเป็นสุลต่าน และได้ร่วมมือเป็นพันธมิตรกับดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลามด้วยกัน ได้แก่ ไชยา นครศรีธรรมราช พัทลุง ปัตตานี และไทรบุรี (ครองชัย หัตถา, 2550: 91) พัฒนาดินแดนนี้ให้เจริญรุ่งเรืองเป็นเมืองท่าที่สำคัญ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2223 กรุงศรีอยุธยาได้ยกทัพมาปราบเมืองสงขลา ในรัชสมัยของสุลต่านมูस्ताฟาซึ่งเป็นบุตรของท่านสุลต่านสุลัยมาน (อาถนะติ อนันตภาค: 2547,105) ครอบครัวของท่านมูस्ताฟาได้อพยพไปอยู่ที่ไชยา และได้รับโปรดเกล้าให้เป็นพระยาไชยาในเวลาต่อมา มีราชทินนามว่า “พระยาพิชิตภักดีศรีพิชัยสงคราม” ส่วนท่านสะขันซึ่งเป็นน้องชายของท่านมูस्ताฟาได้รับราชการอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา และได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าเป็น “พระยาราชบังสัน” ว่าที่แม่ทัพเรือของกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งราชบังสันนี้ได้สืบทอดกันมาในสายสกุลของท่านสุลต่านสุลัยมานจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, 2539: 30) เชื้อสายของท่านสุลต่านได้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในหลายจังหวัด และได้มีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก

²⁹ นักวิชาการหลายท่านระบุว่าท่านโมกอลซึ่งเป็นเจ้าเมืองสาเลห์ในชวาเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 178) และ (ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, 2539: 27) ในขณะที่นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าท่านโมกอลนั้นน่าจะมิใช่เชื้อสายเกี่ยวเนื่องกับราชวงศ์โมกุลในอินเดีย (อมรา ศรีสุชาติ: มปป., 135) ซึ่งน่าจะมีความเป็นไปได้และมีความเชื่อมโยงกันทั้งสองความเห็น เนื่องจากผู้สถาปนาอาณาจักรโมกุลในอินเดียนั้นเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย

ภาพที่ 10 แผนที่อาณาจักรสยามและประเทศใกล้เคียง โดยนักทำแผนที่ชาวฝรั่งเศส

พ.ศ. 2229 (ค.ศ. 1686) (กรมแผนที่ทหาร)

ภาพที่ 11 ป้อมบางกอกในแผนที่เมืองบางกอกในจดหมายเหตุ เดอ ลาลูแบร์

พิมพ์ที่กรุงอัมสเตอร์ดัม ในปี พ.ศ. 2234 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชา

ที่มา: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, 2549:100

การค้าขายกับต่างประเทศพัฒนาขึ้นเป็นลำดับนั้นส่งผลให้สยามเป็นศูนย์กลางการค้าและการปกครองที่สำคัญ³⁰ โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ “ซอฟาวิยะฮ์” (พ.ศ.2044-2279) อันทรงอิทธิพลและเป็นศูนย์กลางทางการค้าในระดับนานาชาติ ราชสำนักของทั้งสองประเทศได้แลกเปลี่ยนราชทูตเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกัน การค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดความต้องการบุคลากรต่างชาติจำนวนมากเข้ามาเป็นผู้ชำนาญการในกิจการต่างๆ มุสลิมจากดินแดนต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวอินเดียและเปอร์เซียที่เข้ามา มีบทบาททางการค้าและการเมือง และมุสลิมจากประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ชาว มลายู และมกกะสัน ที่อพยพลี้ภัยออกจากบ้านเมืองเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และมีส่วนร่วมในการพัฒนาบ้านเมืองจนหลายท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งให้มีตำแหน่งในราชสำนัก เชื้อสายของท่านเจกอะหมัดได้ทำคุณประโยชน์

³⁰ บางกอกทวีความสำคัญขึ้นและกลายเป็นดินแดนที่ทรงอิทธิพล มีดินแดนต่างๆ เช่น กัมพูชา ปัตตานี เคดาห์ ยะโฮร์ และจัมปี จัดส่งต้นไม้ทองบรรณาการในฐานะเป็นเมืองขึ้นไปถวายประจำทุกปี (เดอ ชัวซีย์, 2550 : 27)

ให้กับบ้านเมืองเป็นอย่างมากโดยต่อเนื่อง โดยเฉพาะออกพระศรีเนาวรัตน์ (พ.ศ. 2207-พ.ศ.2221) ซึ่งมีหน้าที่ดูแลงานด้านการค้าต่างประเทศและพระคลังสินค้าให้กับราชสำนักในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่กำกับดูแลเรือสินค้าที่ส่งไปยังเมืองสำคัญต่างๆ เช่น ตะนาวศรี มะสูลิปดัม และเบงกอล และสนับสนุนมุสลิมให้เป็นข้าหลวงหรือเจ้าเมืองในเมืองสำคัญ เช่น ตะนาวศรี มะริด เพชรบุรี ปรากฏบุรี เกดาคาร์ (Aubin, J. in Richards, D.,S., 1988: 110, อ้างถึงใน จุฬิตพงศ จุฬารัตน์, 2544: 193-194, 204, 217) เมืองต่างๆเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ของสยามในขณะนั้น โดยเฉพาะ “บางกอก” ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านที่กำหนดเป็นจุดให้เรือที่จะเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาต้องจอดเพื่อรายงานและแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทาง เมืองเติบโตและทวีความสำคัญขึ้นเปลี่ยนเป็น “ด่านขนอนธนบุรี” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505 ...) และ “เมืองทนต์บุรีศรีมหาสมุทร” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 6, 2506 ...) ตามลำดับ บันทึกของมัสยิดต้นสนหรือกุฎีใหญ่กล่าวว่ามีชุมชนมุสลิมตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่และได้สร้างมัสยิด³¹ ขึ้นสำหรับปฏิบัติศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆของชุมชน ชุมชนมุสลิมกุฎีใหญ่อยู่ร่วมกับชุมชนอื่นที่มีความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติและศาสนาอย่างสงบสุขและติดต่อกับมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่อง³² บันทึกของชาวต่างชาติระบุว่าเคยมีเจ้าเมืองบางกอกที่เป็นมุสลิมดูแลพื้นที่สำคัญนี้³³

³¹ กุฎีใหญ่หรือมัสยิดต้นสน

³² ปรากฏหลักฐานในสมุดข่อยของชาวชุมชนมัสยิดต้นสนตอนหนึ่งมีใจความว่า “..เจียมลูกพ่อเดช มั่นถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารของพระเจ้า ทรงธรรมที่กรุงศรีอยุธยา อุดสำหรั่งส่งผ้าถุงตาหมากรุก มาให้พ่อของมั่นถึงคลองบางกอกใหญ่จนได้...” (มัสยิดต้นสน, 2498 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 167) และ “เมื่อคราวท่านตะเกีย เดินทางจากอินเดียเข้ามาพักอยู่ในประเทศไทยนั้น เมื่อสำเนาของท่านแล่นไบบ่านคลองบางกอกใหญ่ เมื่อทราบว่ที่นี้มีมุสลิมอยู่กันมาก ก็แะสำเนาเข้าเทียบฝั่ง แต่เมื่อท่านตะเกียมองเห็นภูมิสำเนาแล้ว เห็นว่ที่นี้ไม่เหมาะแก่ท่าน จึงออกเรือขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา และได้รับพระราชทานที่ดินแปลงใหญ่จากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พำนักอยู่ ณ ที่นั้นเป็นต้นมา” (มัสยิดต้นสน, 2498 อ้างถึงใน สรยุทธ ชื่นภักดี, 2544: 168) แสดงถึงการที่ชุมชนมุสลิมในบางกอกและในกรุงศรีอยุธยาในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) รวมถึงการที่มีเจ้าเมืองมุสลิมดูแลเรือที่จะเดินทางไปสู่กรุงศรีอยุธยา นั้น แสดงถึงการติดต่อปฏิสัมพันธ์กันระหว่างมุสลิมทั้ง 2 เมือง

³³ บันทึกของบาทหลวง กิย์ ตาซาร์ต ในคณะราชทูต เซอวาเลย์ เดอ ลาลูแบร์ จากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ในปี พ.ศ. 2228 ว่า “พอทอดสมอเรือเรียบร้อย ท่านราชทูตก็เร่งเซอวาเลย์ เดอ ฟัวร์แบ็ง (Chevalier de Fourbin) กับ ม. วาเชต์ (M. Vachet) ให้นำข่าวการมาถึงของท่านไปกราบทูลต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามและแจ้งข่าวแก่บรรดาเสนาบดีของพระองค์ คนแรกให้ไปเพียงแค่เมืองบางกอก (Bancok) อันเป็นเมืองหน้าด่านแห่งแรกของราชอาณาจักร.. ครั้นเจ้า

นอกจากการเข้ามาด้วยเหตุผลทางด้านการค้าและการช่วยราชการแล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงของประชากรมุสลิมด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน เช่น การขอให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชขออพยพผู้มีฝีมือจากภาคใต้ จำนวน 10,000 คน ขึ้นมาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาเพื่อทำนุบำรุงบ้านเมืองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ระหว่างที่กรุงศรีอยุธยาตกเป็นเมืองขึ้นของข้าศึก (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2534: 104 อ้างถึงใน (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 18) และการเกณฑ์ผู้คนจาก ไชยา ชุมพร นครศรีธรรมราช พัทลุง และ สงขลา เข้าไปเป็นกองหนุนในกองทัพในการทำศึกเพื่อสร้างความมั่นคงของประเทศในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2534: 70-73 อ้างถึงใน (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 18) การอพยพคนเชียงใหม่ลงมาไว้ที่นครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดี (ครองราชย์ พ.ศ. 1925-1928) (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2534 อ้างถึงใน (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 101) การที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชทานเขลยขาว พม่า เขมร และลาวแก่สุลต่านมูฏอฟฟาร์ซาร์แห่งปัตตานี (ครองราชย์ พ.ศ. 2073-2107) (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 102) และการอพยพชาวปัตตานีขึ้นมายังภาคกลางในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 109-112) เป็นต้น เกิดการเรี่ยไรผู้แตกเปลี่ยนวัฒนธรรม ลักษณะดังกล่าวสะท้อนออกมาในศิลปะที่แสดงถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกัน ซึ่งทางราชการได้ให้อิสระในการนับถือศาสนาและปฏิบัติตนตามความเชื่อของแต่ละกลุ่ม ดังปรากฏในบันทึกของชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามาในสยามว่า

“ม.เดอ ลา มอตต์-ลิ่งแบร์ต ได้เขียนไว้ว่า “ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะมีประเทศใดในโลกที่มีลัทธิศาสนามากมายและได้รับอนุญาตให้ปฏิบัติศาสนกิจได้เช่นประเทศสยามเลย พวกนอกศาสนา, พวกคริสตัง, พวกที่นับถือศาสนาพระมะหะหมัด ซึ่งต่างพวกต่างก็นับถือลัทธิศาสนาแตกต่างกันทั้งนั้น มีเสรีภาพที่จะเลือกนับถือศาสนาที่ตนเห็นว่าดีกว่าศาสนาอื่นก็ได้...” (เดอ ชัวซีย์, 2550: 29-30)

“พระองค์ทรงอนุญาตให้ทุกคนอยู่กินตามถนัด ให้สร้างโบสถ์และปฏิบัติศาสนิกกิจตามแบบอย่างในประเทศของตนได้อย่างเปิดเผย ขออย่าให้เป็นการทำลายความสงบสุขของแผ่นดินก็แล้วกัน

เมืองบางกอกซึ่งมีลัทธิชาติเป็นแขกเตอร์กและนับถือศาสนาพระมะหะหมัด ได้รับแจ้งข่าวว่าราชทูตของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงอำจอดเรือแล้ว จึงขอร้อง ม. วาเซตีให้พักแรมอยู่ก่อนจนตลอดคืน และอนุญาตให้เขาส่งคนถือใบบอกเข้าไปยังราชสำนักเป็นการด่วนด้วย (ตาซาร์ต, 2551: 18)

ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังอนุญาตให้พสกนิกรของพระองค์เลือกนับถือศาสนาที่ตนเห็นว่าเป็นที่น่าพอใจยิ่งกว่าได้ตามใจชอบ...พวกนับถือคริสต์ศาสนา, พวกนับถือศาสนาพระมะหะหมัด และพวกนับถือเทวรูป ก็ส่งคณะสอนศาสนาของตนเข้ามาใหม่หรือเข้ามาเสริมกำลังพวกที่ตั้งอยู่ก่อนแล้ว และต่างฝ่ายต่างดำเนินการเผยแพร่ลัทธิศาสนาของตนอย่างขะมักเขม้น..." (นิโกลาส์ แชรแวงส, 2550: 184)

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกในปี พ.ศ.2310 ชาวกรุงศรีอยุธยาที่อพยพได้มาตั้งหลักแหล่งตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ถนนบุรีถึงบางกอก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีใช้พื้นที่บางกอกซึ่งเคยเป็นเมืองหน้าด่านที่มีป้อมปราการและมีชุมชนเก่าแก่เป็นศูนย์กลางในการตั้งมั่นรับข้าศึกที่ปลอดภัย มุสลิมที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาได้มาสมทบที่ชุมชนกุฎีใหญ่และมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูบ้านเมือง โดยเฉพาะเจ้าพระยาจักรี (มะหะหมัด) หรือเป็นที่รู้จักในนาม "เจ้าพระยาจักรีแขก" ที่เป็นแม่ทัพร่วมกอบกู้บ้านเมืองในศึกสำคัญอยู่หลายครั้ง จนกระทั่งบ้านเมืองมีความสงบสุขและสถาปนาเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทรเป็นราชธานีในปีพ.ศ.2311 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าให้ท่านมะหะหมัดซึ่งเป็นเชื้อสายสุลต่านสุลัยมานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "เจ้าพระยาจักรีศรีอครักษ์" ว่าที่สมุหนายก (ประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ, 2539: 38-39) ท่านยังเป็นผู้ดูแลความเป็นอยู่ของมุสลิมในประเทศในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี เนื่องจากไม่ได้มีการแต่งตั้งจุฬาราชมนตรีในสมัยนี้ (จุฬิศพงศ จุฬารัตน์, 2557: 37)

ภาพที่ 12 สุสานมัตยิดตันสน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2325 มีพระราชดำริที่จะสร้างพระนครและพระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากมีข้อได้เปรียบในเชิงยุทธศาสตร์และมีศักยภาพในการขยายตัว การพัฒนาบ้านเมืองเน้นหนักทางด้าน การเสริมความแข็งแกร่งในการป้องกันพระนคร โดยมีกำแพงเมือง คู คลอง และป้อมต่างๆ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ ในช่วงเวลาที่มีศึกสงคราม โดยสืบทอดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมต่างๆ จากสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อส่งเสริมขวัญและกำลังใจประชาชนด้วยการเห็นบ้านเมืองกลับมามีสภาพดีดังเดิม มุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานได้มีส่วนช่วยในการพัฒนาบ้านเมืองเป็นอย่างมาก เช่น มุสลิมเชื้อสายจามที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีส่วนช่วยในการขุดคลองสำคัญ ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ว่า “ .. เกณฑ์เขมร 10,000 เข้ามาขุดคลองคูพระนครด้านตะวันออก ตั้งแต่บางลำพูตลอดมาออกแม่น้ำข้างใต้เหนือวัดสามปลื้ม ยาว 85 เส้น 13 วา กว้าง 10 วา ลึก 5 ศอก พระราชทานชื่อว่า คลองรอบกรุง ด้านแม่น้ำตั้งแต่ปากคลองรอบกรุงข้างใต้ไปจนปากคลองข้างเหนือ ยาว 91 เส้น 16 วา รวมทางน้ำรอบพระนคร 177 เส้น 9 วา แล้วขุดคลองใหญ่เหนือวัดสะแกอีกคลองหนึ่งพระราชทานนามว่า คลองมหานาค..” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2531: 22) การขุดคลองมหานาคดำเนินมาจนถึงวัดบรมนิวาสซึ่งเป็นวัดที่ทหารกล้าเสียชีวิตในสงครามเขมร เป็นช่วงเวลาที่เกิดสงครามเก้าทัพขึ้น จึงยุติการขุดคลองไว้ในขณะที่นั้นเพื่อเตรียมไพร่พลเข้าสู่กองทัพรับมือข้าศึก เมื่อเสร็จสิ้นสงครามในปีพ.ศ.2329 มุสลิมเชื้อสายจามจึงได้รับความดีความชอบจากการร่วมรบในสงครามสำคัญได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมคลองแสนแสบในปัจจุบัน เรียกว่า “บ้านแขกคร้ว” หรือ “บ้านคร้ว” (เรื่องศักดิ์ ดำริห์เลิศ: 2546, 24-25)

ภาพที่ 13 ชุมชนบ้านคร้วริมคลองแสนแสบ

เมื่อบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นมั่นคง กรุงรัตนโกสินทร์จึงเป็นศูนย์กลางของประชาชนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รวมถึงมุสลิมเชื้อสายต่างๆ มุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียและอินเดียที่เดินทางมาทำการค้าสมัยอยุธยา ยังคงติดต่อกับกรุงรัตนโกสินทร์อยู่อย่างต่อเนื่อง หลายท่านได้รับพระราชทานความดีความชอบให้ดำรงตำแหน่งขุนนางโดยเฉพาะมุสลิมจากสายตระกูลเจกอะหมัดและสายสกุลสุลต่านสุลัยมานที่มีบทบาทในราชสำนักมากขึ้น พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้พระชลบุรี (หวัง) บุตรเจ้าพระยาจักรี (หมุด) สายสกุลสุลต่านสุลัยมานซึ่งเป็นเจ้าเมืองชลบุรีมารับราชการเป็น “พระยาราชาวังสัน (หวัง)” เป็นนายกองเรือพาณิชย์นำวิทำหน้าที่การค้าระหว่างประเทศ โดยมี “พระยาราชาวังสัน (แมน)” ดำรงตำแหน่งแม่ทัพเรือ (ประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ, 2539: 40-41) และโปรดเกล้าฯ ให้หลวงศรีเนาวรัตน์ (แก้ว) จากสายสกุลเจกอะหมัดขึ้นดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวา พร้อมทั้งพระราชทานที่ดินให้สร้าง “กุฎีเจ้าเซ็น” ขึ้นริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวัง.... (จุพิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2557: 37)

ภาพที่ 14 กุฎีหลวงหลังเดิม

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เอื้อเฟื้อภาพโดย ภัทระ คาน และ ฉิรนนท์ ชวงพิชิต

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ยกทัพลงไปทางภาคใต้ อาณาจักรปัตตานีที่เป็นอิสระมาตั้งแต่ช่วงที่เสียกรุงศรีอยุธยาและตลอดสมัยกรุงธนบุรีจึงได้มาเป็นส่วนหนึ่งของสยามอีกครั้ง มุสลิมเชื้อสายมลายูจำนวนมากได้ย้ายถิ่นฐานมาจากอาณาจักรปัตตานีเนื่องจากสงครามในสมัยรัชกาลที่ 1 และ 3 และได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่รอบนอกของพระนครประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มุสลิมกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีผู้นำชุมชนดูแลซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของทางการผ่านทางจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นการสืบทอดมาจากการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนทางภาคใต้นั้น ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายการปกครองให้ทันสมัยอยู่เสมอในแต่ละช่วงเวลา (รัชนี้ สาดเปรม, 2521: 222) มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารในพื้นที่ภาคใต้ โดยเฉพาะในจังหวัดที่ติดกับชายแดน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งเมืองปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมืองในปีพ.ศ. 2351 ได้แก่ ปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง ราช์มัน ยะลา สายบุรี และระแงะ แต่ละเมืองอยู่ในความดูแลของเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองเอก เจ้าเมืองได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากกรุงเทพฯ โดยพิจารณาว่าเมืองใดมีพุทธศาสนิกชนมากก็ให้พุทธศาสนิกชนเป็นเจ้าเมือง เมืองใดมีมุสลิมมากก็ให้มุสลิมเป็นเจ้าเมือง (ขจิตภัย บุรุษพัฒน์, 2519: 75 อ้างถึงใน เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 83) ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนมาเป็นระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยเปลี่ยนแปลงจาก 7 หัวเมืองเดิมเป็น 4 หัวเมือง ได้แก่ ปัตตานี ยะลา สายบุรี และระแงะ ในปี พ.ศ. 2449 และทรงยุบรวมเป็นมณฑลปัตตานีในปีเดียวกัน มีข้าหลวงเทศาภิบาลที่ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งมาจากส่วนกลางเป็นผู้ดูแลบริหารราชการในมณฑล (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 36) ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 จึงแบ่งมณฑลปัตตานีออกเป็น 3 จังหวัด คือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส จนถึงปัจจุบัน (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 84)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 บ้านเมืองเริ่มสงบจากสงคราม มีการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ต้องการกำลังคนมาฟื้นฟูบ้านเมืองกรุงเทพฯ เป็นนครหลวงที่มีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางระดับภูมิภาคที่ดึงดูดผู้คนจากหลายเชื้อชาติให้เดินทางเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศรวมถึงมุสลิมที่ทำคุณประโยชน์ให้กับสยามในบทบาทและหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ชุมชนนักบวชเชื้อสายจามที่มีสยิดบ้านคว่ำ ชุมชนขุนนางเชื้อสายเปอร์เซียที่มีสยิดกุฎีหลวง ชุมชนนักธุรกิจและนักวิชาการเชื้อสายอาหรับที่มีสยิดบางกอกน้อย ชุมชนช่างฝีมือเชื้อสายมลายูที่มีสยิดจักรพงษ์ และชุมชนเกษตรกรเชื้อสายมลายูที่มีสยิดทรายทองดิน เป็นต้น

ในช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศจากทวีปยุโรปได้พัฒนาอย่างรวดเร็วและมีแสนยานุภาพที่เข้มแข็ง ความนิยมในความเจริญก้าวหน้าของศิลปวิทยาการของประเทศในทวีปยุโรป และความเกรงกลัวต่อภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจที่ตั้งประชิดกับประเทศเพื่อนบ้านได้ส่งผลให้มนทัศน์ของชนชั้นปกครองและแนวทางการพัฒนาประเทศปรับเปลี่ยนให้อิงกับมาตรฐานสากลเพื่อความมั่นคงและการรักษาอธิปไตยของชาติ³⁴ ซึ่งในขณะนั้นดินแดนโดยรอบสยามได้ทยอยตกเป็นอาณานิคมของชาติยุโรป โดยเฉพาะประเทศที่เข้มแข็งอย่างพม่าและจีนที่พ่ายแพ้ต่ออังกฤษในปีพ.ศ. 2368 และ พ.ศ. 2385 ตามลำดับ (ชัยเรื่องศิลป์: มปป. , 154, 208)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล็งเห็นผลกระทบจากกระแสการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น สยามได้เปิดรับวิทยาการและปรับปรุงแนวทางในการพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยและตอบรับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว การค้ากับต่างชาติเจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะกับจีนและอินเดีย³⁵ เศรษฐกิจที่ดีขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและมั่งคั่งของราชอาณาจักร มุสลิมจากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบการค้า หลายท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในราชการ อาทิ “หลวงโกษาอิศหาราก” ล่ามหลวงเชื้อสายมลายูในกรมท่าขวา รวมถึง “หลวงสนธิทฎบาล” และ “หลวงประเทศไมตรี” ซึ่งเป็นมุสลิมเชื้อสายจากเมืองสุรัต ในอินเดีย (จุพิตพงศ์ จุฬารัตน์, 2557: 45) ที่เข้ามามีบทบาททางด้านการค้าแทนที่ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในกรมท่าขวาที่ลดบทบาทในราชสำนักลงเป็นลำดับ³⁶

เมื่อบ้านเมืองมีความมั่นคง เริ่มมีการฟื้นฟูศิลปวิทยาการต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการรับวัฒนธรรมจากต่างชาติเข้ามาพัฒนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างและตกแต่งพระนครในฝั่งดงาม มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมมหาราชวังและพระอารามต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ชุมชนขยายตัวไปตามวัดและ

³⁴ สิ่งสำคัญที่ทางการต้องเร่งดำเนินการในขณะนั้นคือ การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของประเทศให้ดูทันสมัยและมีอารยธรรมสูงส่งตามมาตรฐานยุโรป ขณะเดียวกันก็ต้องสร้างความเป็นเอกภาพผ่านทางศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ โดยการรวมศูนย์การปกครองตามแนวคิดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

³⁵ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อกำปั่นซึ่งหมายถึงเรือใช้ค้าขายทางฝั่งตะวันตกของสยามโดยเฉพาะกับอินเดีย บางครั้งเรียก “เรือสลุป” รวมถึงเรียกพ่อค้านักเดินเรือมุสลิมว่า “แขกสลุป” หรือ “แขกกำปั่น” ด้วย (จุพิตพงศ์ จุฬารัตน์, 2557: 45)

³⁶ ในขณะเดียวกัน อาณาจักรอิสลามได้ทยอยลดบทบาทในระดับโลกจนกระทั่งหมดอำนาจและตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจในยุโรปเกือบทั้งหมดภายในปี พ.ศ. 2463 อาณาจักรออตโตมันเป็นอาณาจักรสุดท้ายของอิสลามที่ล่มสลายในปี พ.ศ. 2465 ตามหลังอาณาจักรอิสลามที่สำคัญได้แก่ ซอฟาเวียะฮ์ (พ.ศ.2279) และ โมกุล (พ.ศ.2400)

วังที่สร้างขึ้นใหม่ตามจุลยุทธศาสตร์ที่สำคัญของเมือง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รวบรวมภูมิปัญญา
ด้านต่าง ๆ ในแผ่นดิน รวมถึงความรู้เกี่ยวกับชาวต่างชาติที่เข้ามาในสยามไว้ใน “โคลงภาพคนต่างภาษา”
ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเพื่อให้คนทั่วไปได้ศึกษา ซึ่งในจำนวนนั้น มีเรื่องราวของมุสลิมรวมอยู่
ด้วย ได้แก่ อาหารับ หุ่มโต๊ะระกี (ตุรกี) แขนกปะถ่าน (ปาทาน) แขนกจุเหลี้ย(จากอินเดียใต้) หรูซ (ตาร์ตา)
มะลาญู จาม หุ้ยหุย (จีน) และ สระกาฉวน (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2545: 103) ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เป็น
ประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศในบริบทของความเป็นสากลที่กระแสนักคูกคามจากต่างชาติที่วิวัฒนาการ
รุนแรงขึ้นอย่างชัดเจน ในช่วงปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งไว้เพื่อเป็นการ
เตือนให้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยซึ่งมีที่มาจากวิทยาการและวัฒนธรรมของชาวยุโรปว่า
"การต่อไปภายหน้า... การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่งให้
ระวังให้ต้อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดีควรจะเรียนร่ำเอาไว้ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าให้
นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว..." (เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, 2538: 152)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นช่วงที่ชาติตะวันตกขยายอิทธิพลเข้าครอบครองดินแดนต่างๆในเอเชีย³⁷
สยามดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศอย่างรอบคอบควบคู่ไปกับการปรับปรุงรูปแบบการปกครอง
และการบริหารประเทศให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สยามเปิดรับการติดต่อกับนานาชาติอย่างกว้างขวางและ
ได้ลงนามในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามที่เรียกว่า “สนธิสัญญาไมตรีและพาณิชย์” หรือ
“สนธิสัญญาเบาริง”³⁸ ในปี พ.ศ.2398 (ค.ศ. 1855) รวมถึงการทำสัญญากับประเทศต่างๆในทวีปยุโรป
เอเชีย และอเมริกา³⁹ การเปิดเสรีทางการค้าในช่วงเวลาดังกล่าวส่งผลให้นโยบายด้านการต่างประเทศ
เปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับประเทศในทวีปยุโรปแทนที่กลุ่มประเทศมุสลิม การเปลี่ยนแปลงในด้าน

³⁷ อังกฤษเข้าครอบครองอินเดียในปี พ.ศ. 2401

³⁸ สนธิสัญญาเบาริง เป็นสนธิสัญญาที่เกี่ยวกับการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ประเทศไทยทำกับ
อังกฤษ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 โดย เซอร์จอห์น เบาริง ราชทูตที่
ได้รับการแต่งตั้งจาก สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งได้กลายเป็นตัวอย่างให้ประเทศมหาอำนาจต่างๆเข้ามาทำ
สัญญาในลักษณะเดียวกัน ส่งผลให้เกิด “การค้าเสรี” ที่ทำให้ “การผูกขาดการค้าต่างประเทศ” โดย “พระคลังสินค้า”
ของราชสำนักสยามสิ้นสุดลง ทำให้ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียที่ดูแลด้านการค้าและการต่างประเทศลดบทบาทลง

³⁹ สนธิสัญญาเบาริงได้กลายเป็นแม่แบบให้ประเทศต่างๆเข้ามาทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกัน ได้แก่
สหรัฐอเมริกา (1856), ฝรั่งเศส (1856), เดนมาร์ก (1858), โปรตุเกส(1859), เนเธอร์แลนด์ (1860), เยอรมนี (1862),
สวีเดน (1868), นอร์เวย์ (1868), เบลเยียม (1868), อิตาลี (1868), ออสเตรเลีย-ฮังการี (1869), สเปน (1870), ญี่ปุ่น
(1898) และ รัสเซีย (1899) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2547: 17)

ต่างๆดังกล่าวดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดมุสลิมกลุ่มใหม่ที่มีบทบาททางด้านการค้า โดยอิงกับอำนาจของประเทศยุโรป ได้แก่ มุสลิมเชื้อสายอินเดีย⁴⁰ ที่เข้ามาในฐานะ “คนในบังคับของยุโรป” ซึ่งได้ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” และสิทธิในการทำการค้าได้อย่างเสรี รวมถึงผู้ที่ทำหน้าที่ล่ามติดต่อกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะจากประเทศในทวีปยุโรป

ทางราชการได้ให้ความสำคัญกับประชาชนกลุ่มต่างๆ ในชาติมากขึ้นเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพ สำหรับมุมมองที่ทางราชการมีต่อมุสลิมนั้น แม้จะแยก “ลัทธิชีอะฮ์” หรือ ชีอะฮ์ ออกจาก “สุหนี่” หรือซุนนีย์ แต่ก็ให้ความสำคัญกับศาสนาอิสลามและความเป็นมุสลิมมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์เช่นแต่ก่อน ในพงศาวดารได้กล่าวถึงประชาชนศาสนิกต่างๆ ในหัวข้อ “การศาสนา” ซึ่งอยู่ใน “เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสวยราชย์แล้ว” มีความว่า

“...พระราชปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องด้วยศาสนายังมีต่อไปถึงศาสนาอื่น ๆ อีก แต่ก่อนนอกจากพระสงฆ์กับพราหมณ์ นักบวชในศาสนาอื่น เช่นศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก หรือศาสนาอิสลามก็ดี แม้จนพระยวนที่ถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ดี หาได้รับความยกย่องอย่างใดไม่

...ส่วนพวกถือศาสนาอิสลามนั้น พวกถือลัทธิชีอะฮ์ (พวกเจ้าเซน) ได้รับพระบรมราชานุญาตเพราะเป็นประเพณีมาแต่รัชกาลก่อนๆแล้ว ก็โปรดฯพระราชทานตามเคย แต่พวกลัทธิสุหนี่เป็นคนหลายชาติหลายภาษา แยกย้ายกันอยู่ตามตำบลต่างๆมีสุเหร่าและนักบวชชาติของตนเอง เข้ากับพลเมืองเป็นปกติอยู่แล้ว จึงไม่มีกิจที่จะต้องพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิศกับแต่ก่อนประการใด” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4, 2542, 357-358) ในพงศาวดารยังกล่าวถึงการเชิญผู้รู้ศาสนาซึ่งปรากฏชื่อตามบันทึกว่าโต๊ะอันต๊ะน๊ะแขกมาอธิบายเรื่อง “ประวัติเรื่องพระนาบีมะหะหมัด”⁴¹ เพื่อให้ประชาชนสามารถศึกษาประวัติของท่านศาสดาได้จากเอกสารภาษาไทย (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4, 2542, 416-426)

⁴⁰ มุสลิมเชื้อสายอินเดียและประเทศใกล้เคียง ได้เดินทางเข้ามาทำการค้ากับประเทศไทยโดยเฉพาะกรุงเทพฯ มากขึ้น และถือว่าเป็นคนในบังคับของประเทศมหาอำนาจเช่นอังกฤษ โดยได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในย่านธุรกิจในบริเวณที่มีมุสลิมอาศัยอยู่เดิมตามสนธิสัญญาระหว่างประเทศ เช่น บางรัก ราชวงศ์ สามเสน วรจักร สีลม บำรุงเมือง เพื่อจนครต่อมาได้ขยายตัวขึ้นจนกลายเป็นชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง เช่น มัสยิดวัดเกาะ มัสยิดเซฟี มัสยิดฮารูน (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 147-148)

⁴¹ เขียนตามต้นฉบับ ซึ่งในปัจจุบันเขียนตามหลักการออกเสียงภาษาอาหรับว่า นบีมุฮัมมัด

จำนวนประชากรมุสลิมในสยามเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการนำช่างฝีมือจากมลายูเข้ามาในสยาม โดยให้ตั้งถิ่นฐานรวมกันในบริเวณที่เป็นชุมชนมัสยิดนุรุลมุบีนหรือบ้านสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สุธี บินกามิตร , 2538: 9-10) ส่วนชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดียและประเทศใกล้เคียงที่เดินทางเข้ามาทำการค้ากับประเทศไทยโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นเป็นคนในบังคับของประเทศมหาอำนาจเช่นอังกฤษนั้น ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นในย่านธุรกิจที่มีมุสลิมอาศัยอยู่เดิมตามสนธิสัญญาระหว่างประเทศ เช่น บางรัก ราชวงศ์ สามเสน วรจักร สีลม บำรุงเมือง เพ็ญนคร ต่อมาได้ขยายตัวขึ้นจนกลายเป็นชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง เช่น มัสยิดวัดเกาะ มัสยิดเซฟี มัสยิดฮารูน (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531: 147-148)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใส่พระทัยพสกนิกรทั่วทั้งราชอาณาจักร พระองค์เสด็จประพาสหัวเมืองภาคใต้เมื่อปี พ.ศ. 2401 และนำประสบการณ์ที่ทรงได้รับกลับมาพิจารณาเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาที่เกิดประโยชน์ต่อประชาชน ซึ่งเป็นแบบอย่างให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴² ได้ทรงดำเนินนโยบายทำนุบำรุงหัวเมืองต่างๆ ในเวลาต่อมา (รัชนี้ สาดเปรม, 2521: 163) ซึ่งในขณะนั้น ความนิยมในความเจริญก้าวหน้าของศิลปวิทยาการของประเทศยุโรป และความเกรงกลัวต่อภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจตั้งที่ประชิดกับประเทศเพื่อนบ้าน ผลักดันให้ชนชั้นนำของสยามใช้แนวทางการพัฒนาประเทศโดยอิงกับมาตรฐานสากลมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

การสถาปนาการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้นำมาซึ่งพระราชอำนาจในการจัดการ บริหาร ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ภายในสยามให้ศิวิไลซ์ได้อย่างรวดเร็วตามเป้าหมายในการพัฒนาประเทศ (ชาติรี ประภิตนทการ, 2550: 125) ประชาชนได้รับความเป็นธรรมและเป็นการป้องกันไม่ให้ผู้ปกครองท้องถิ่นใช้อำนาจเกินจำเป็น (อมรา ศรีสุชาติ, มปป.: 200-201) การปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองและนโยบายการพัฒนาบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมสยามเป็นอย่างมาก เช่น การยกเลิกระบบไพร่และทาสทำให้ชาวบ้านมีโอกาสในการประกอบอาชีพและสร้างผลผลิตให้กับประเทศได้มากขึ้น การเปิดรับศิลปวิทยาการสมัยใหม่จากต่างประเทศทำให้ต้องการผู้เชี่ยวชาญในสายวิชาชีพต่างๆ สำหรับการทำงานในกระทรวงต่างๆ ที่ตั้งขึ้นใหม่ (รัชนี้ สาดเปรม, 2521: 170) ที่มีความรู้ทางด้านภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี ซึ่งความต้องการที่

⁴² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองมลายู 5 ครั้ง (พ.ศ. 2431, พ.ศ. 2432, พ.ศ. 2433, พ.ศ. 2441 และ พ.ศ. 2443) เพื่อศึกษาบริบทของแต่ละเมืองก่อนดำเนินนโยบายทำนุบำรุงหัวเมืองต่างๆ (รัชนี้ สาดเปรม, 2521: 163)

เพิ่มขึ้นดังกล่าวนี้มุสลิมในกรุงเทพฯ มีส่วนร่วมสำคัญในหลายประการ เช่น หลวงโกษาอิศหาก และ พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ ที่ดูแลกิจการด้านการต่างประเทศ และเป็นผู้สร้างมัสยิดหลวงโกษาอิศหาก

มุสลิมแต่ละชนชาติในสยามมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้นและมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของประชาชาติอิสลามโดยเฉพาะในการเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ซึ่งในอดีตนั้น อาณาจักรออตโตมัน (ปี พ.ศ. 1823-2465) เป็นศูนย์กลางประชาชาติอิสลามและเป็นผู้ดูแลนครมักกะฮ์ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีฮัจญ์ด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองอาณาจักรได้เริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น) เสด็จเยือนอาณาจักรออตโตมัน ในปี พ.ศ. 2434 และได้ทรงเข้าเฝ้า สุลต่านอับดุลฮามิดที่ 2 ซึ่งได้มีพระราชปฏิสันถารถึงองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และความเป็นไปในประเทศสยาม รวมถึงความเป็นอยู่ของมุสลิมในสยาม กรมหลวงดำรงราชานุภาพทูลว่า มุสลิมในสยามมีความสุขดี และสามารถประกอบศาสนกิจได้ตามใจปรารถนา อันเป็นพระราชประสงค์ขององค์พระเจ้ายู่หัวในการให้อิสระกับประชาชนทุกหมู่เหล่านับถือศาสนาใดก็ได้ตามที่ตนศรัทธา (ไกรฤกษ์ นานา: 2553, 186-189)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 มุสลิมจากชาติต่างๆ เช่น ชาว และ อินเดียน เดินทางเข้ามาสมทบกับชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ มากขึ้น ชุมชนมุสลิมมีความมั่นคงและมีความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนในลักษณะของเครือข่าย ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ แม้บทบาทของขุนนางมุสลิมในราชสำนักจะลดลงในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับอำนาจของอาณาจักรอิสลามที่ใกล้จะสิ้นสุดลง แต่ความสามารถและความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายมุสลิมยังคงส่งผลให้มุสลิมในสยามมีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศในแต่ละด้านร่วมกับชาวสยามเชื้อสายต่างๆ อาทิ การทำธุรกิจการค้า⁴³ การเดินเรือ⁴⁴ การรับราชการ⁴⁵ และการทำการเกษตร⁴⁶ ซึ่งล้วนมีส่วนทำให้การมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมต่างศาสนิกขยายวงกว้างขึ้น เกิดการรวมตัวก่อตั้งชมรมและสมาคมขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการค้าและการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม เช่น สมาคมอันฮฺยูมัน และสมาคมการค้าต่างๆ ซึ่งได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยและได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระองค์อย่างต่อเนื่อง

⁴³ เช่น ชุมชนบางอ้อทำธุรกิจค้าไม้ ชุมชนบ้านครัวทำธุรกิจสิ่งทอ และชุมชนตึกขาวทำธุรกิจนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ

⁴⁴ เช่น ชุมชนบางอ้อ

⁴⁵ เช่น ชุมชนมัสยิดหลวงโกษาอิศหาก

⁴⁶ เช่น ชุมชนมัสยิดกมาลุลอิสลาม

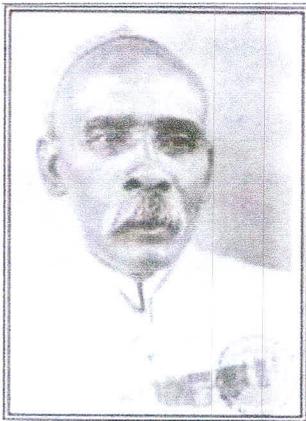
ภาพที่ 15 แผนที่ อาณาจักรออตโตมันหรือไบแซนไทน์ ในอดีต เผยแพร่ในปีค.ศ. 1550

ที่มา : Fussel, 2011: 119

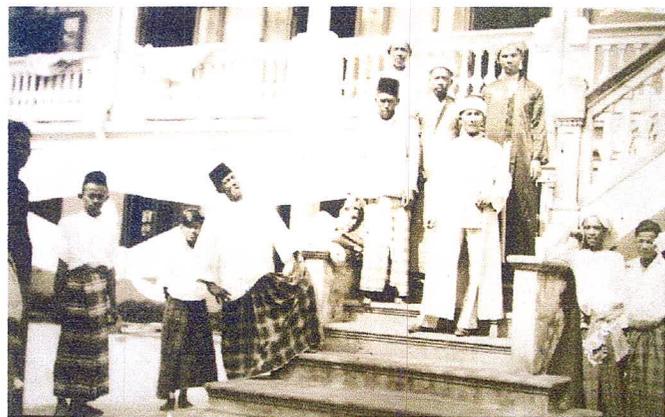
ภาพที่ 20 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น) เสด็จเยือนอาณาจักรออตโตมัน

ที่มา : ไพศาล หรรพานิชย์กิจ : 2546

ภาพที่ 21 พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 22 จุฬาราชมนตรี ช่อม พรหมยงค์ และสัปบุรุษมัสยิดดารอสอาดะฮ์

ที่มา : มัสยิดดารอสอาดะฮ์

ภาพที่ 23 การแต่งกายของมุสลิมจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เดินทางไปทำฮัจญ์ในอดีต

ที่มา: Chekhab-Abudaya, 2013: 93

ภาพที่ 24 มุสลิมในประเทศอิิปต์กำลังละหมาด ถ่ายเมื่อคราวที่พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเสด็จประเทศอิิปต์

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ถึงแม้ว่ามุสลิมแต่ละกลุ่มชนชาติจะมีความแตกต่างกันในเรื่องรายละเอียดของความเชื่อและศาสนพิธีที่แตกต่างกัน⁴⁷ แต่เมื่อมาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันก็ได้ปรับตัวให้กลมกลืนเข้ากับชาวพื้นเมืองรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติอื่นโดยมีภาษาไทยและวัฒนธรรมอิสลามเป็นสื่อกลาง ขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียยังคงมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับทางราชสำนัก โดยได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบหน้าที่สำคัญของบ้านเมือง ในขณะที่บทบาทของมุสลิมเชื้อชาติอื่นๆ ได้ทวีความสำคัญมากขึ้นและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมากกว่าเดิม พ่อค้าชาวอาหรับ เปอร์เซีย และ อินเดียที่มีสายสัมพันธ์ที่ดีกับทางราชสำนักและเครือข่ายการค้าต่างประเทศได้มีส่วนช่วยในการสานความสัมพันธ์ของมุสลิมชนชาติต่างๆ ในกรุงเทพฯ เข้าด้วยกัน (รัชนิสาตเปรม, 2521: 126, 139)

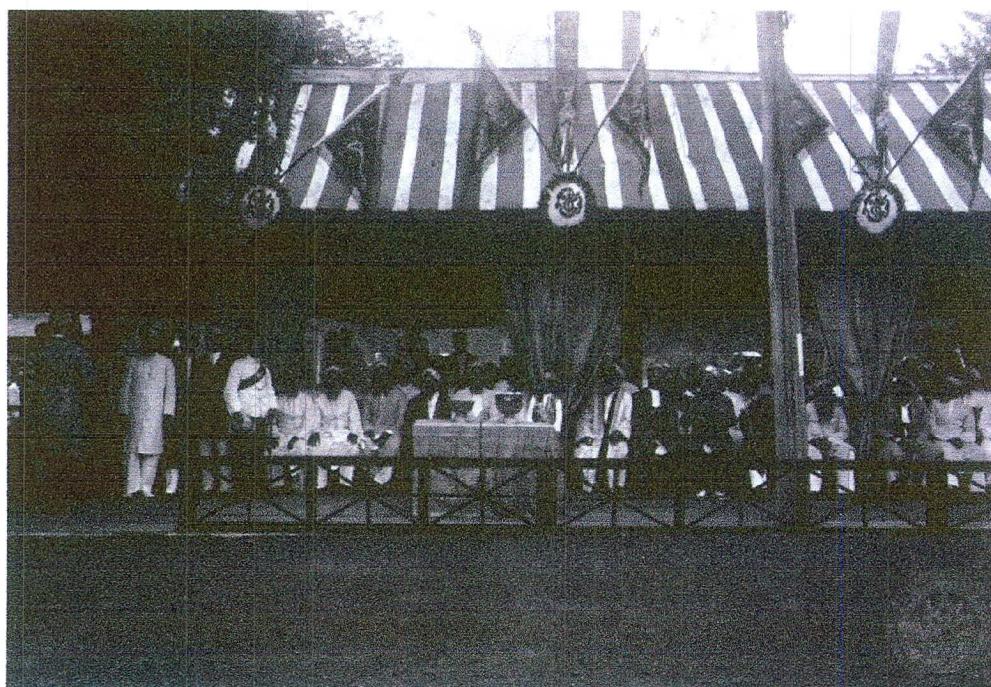
รูปแบบของความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มุสลิมแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะขึ้นกับผู้นำชุมชนภายใต้การควบคุมของทางการผ่านทางจุฬาราชมนตรี มาเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายของมุสลิมที่อยู่ร่วมกันในสังคมสยาม ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ที่ให้โอกาสทางด้านการนับถือศาสนาและการประกอบอาชีพ ทำให้มุสลิมผูกพันกับแผ่นดินสยามและรู้สึกว่าเป็นคนสยามที่สามารถแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของตนได้มากขึ้น

ชุมชนมุสลิมในสยามมีความมั่นคงและใส่ใจในการศึกษาของเยาวชนมากขึ้น แต่ละชุมชนมักสอนศาสนากันภายในมัสยิดหรือบ้านของผู้อาวุโสในชุมชน โรงเรียนปอเนาะที่สอนโดยโต๊ะครูซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาแบบดั้งเดิมที่สำคัญในภาคใต้ในได้เกิดขึ้นทั่วไปในชุมชนมุสลิมต่างๆ ในพื้นที่ชนบททั่วประเทศ (อิศรัมย์ เบญจสมิทธิ, 2555: 58-61) บางชุมชนได้สร้างโรงเรียนขึ้นเพื่อสอนวิชาการสามัญควบคู่ไปกับศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของราชการที่ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาให้กับประชาชนเพื่อเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงคตินิยมของผู้คนจากรัฐจารีตมาสู่สังคมแบบรัฐชาติสมัยใหม่ และเป็นการสร้างบุคลากรเข้าสู่ส่วนกลาง ประกอบกับการได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคมมุสลิมในต่างประเทศมากยิ่งขึ้นจากผู้เดินทางไปศึกษาศาสนาในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามและผู้เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์ กลุ่มนักวิชาการศาสนาอิสลามจึงต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมมุสลิมในสยามด้วยการเผยแพร่หลักคำสอนตามแนวทางของท่านศาสดา ในขณะที่กลุ่มนักธุรกิจมุสลิมนั้นต้องการให้มีสถานที่สำหรับอบรมสั่งสอนเยาวชนมุสลิมให้มีความรู้ทั้งทางด้านศาสนาและสามัญเพื่อให้มีความพร้อมสำหรับสังคมที่กำลัง

⁴⁷ ชาวอาหรับในกรุงเทพฯ ยังคงนับถือศาสนาตามแบบอย่างของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) โดยเคร่งครัด ชาวจามได้ผสมผสานวัฒนธรรมอิสลามของตนเข้ากับสยาม ชาวมลายูและชาวใต้ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อท้องถิ่นเดิมที่มาจากพุทธและพราหมณ์ โดยมีชาวอินเดียและชาวเปอร์เซียบางส่วนดำเนินกิจกรรมตามแนวทางของชีอะฮ์

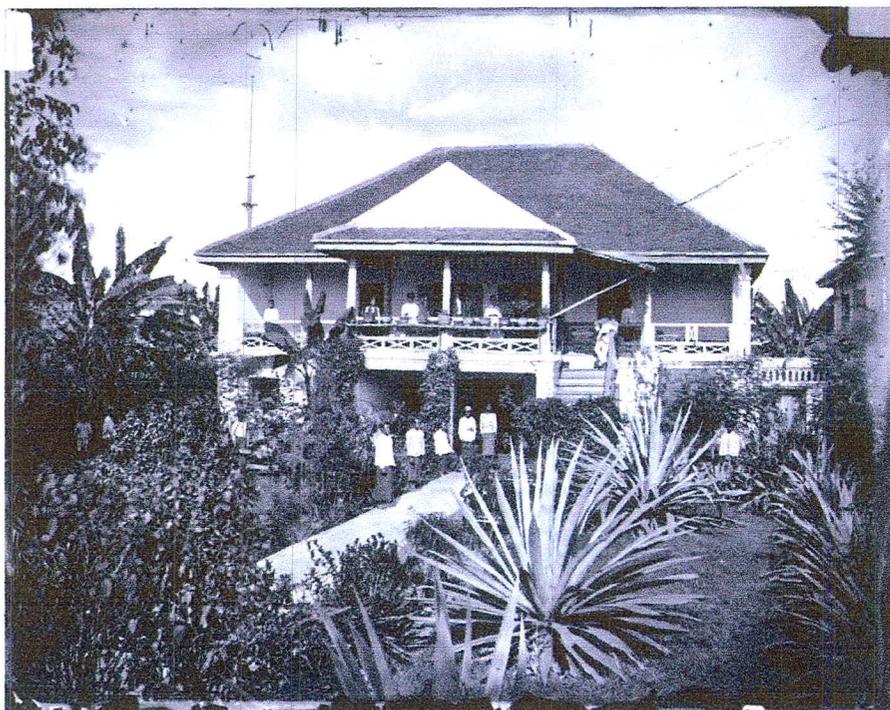
มุ่งพัฒนาสู่มาตรฐานสากล เช่น “โรงเรียนราชการุญ” ที่ว่าจ้างผู้รู้จากต่างประเทศเข้ามาสอนศาสนาและวิชาสามัญ เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของมุสลิมและเป็นการเปิดโอกาสให้มุสลิมได้มีปฏิสัมพันธ์กับศาสนิกอื่นมากขึ้น (กุสุมา รัชมณี, 2550: 51-87) ต่างจากในอดีตที่การศึกษาของเยาวชนเกิดขึ้นในบ้านของโต๊ะครูหรือในมัสยิดที่เน้นเรื่องการสอนศาสนาเป็นหลักและแยกเป็นสัดส่วนจากการศึกษาภายนอกชุมชน

หากพิจารณาในภาพรวม มุสลิมมีความผูกพันกับสังคมสยามและมีส่วนร่วมสำคัญในการร่วมพัฒนาบ้านเมืองจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอย่างกลมกลืน ชาวสยามได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมจากมุสลิมในสังคมรวมถึงงานศิลปะและสื่อต่างๆที่เกี่ยวกับมุสลิม และได้ถ่ายทอดออกมาในการเล่าเรื่องลักษณะต่างๆรวมถึงงานจิตรกรรมในสถานที่สำคัญ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังในวัดที่ใช้อธิบายคำสอนศาสนาและความรู้ต่างๆให้สังคมทั่วไปได้รับรู้และเข้าใจ

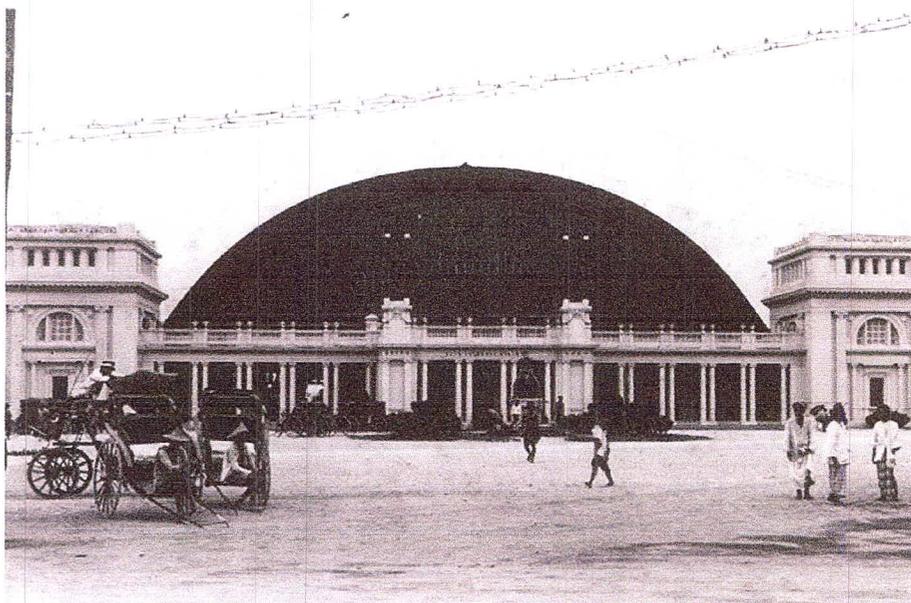
ภาพที่ 25 พ่อค้าแขกรอเฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯเสด็จกลับจากยุโรป

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

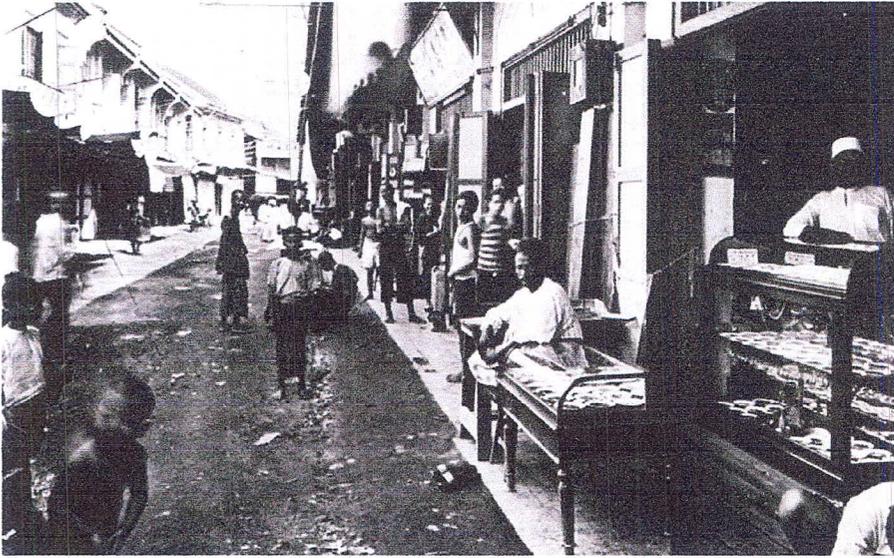
ภาพที่ 26 พนักงานมุสลิมในบ้านของชาวยุโรป

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

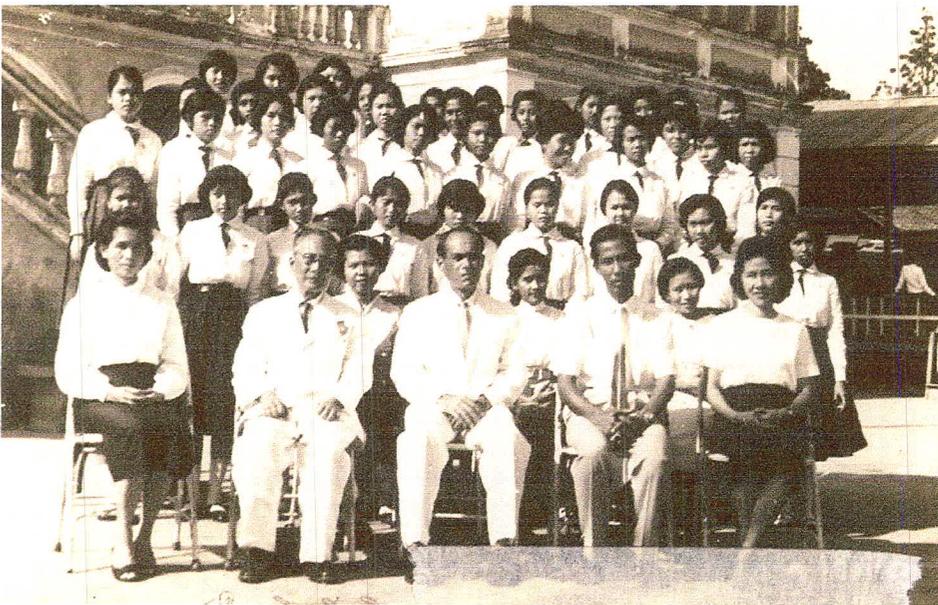
ภาพที่ 27 ชาวบ้านมุสลิมบริเวณสถานีรถไฟกรุงเทพในอดีต

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 28 พ่อค้ามุสลิมในย่านสำเพ็ง

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 29 คณะผู้บริหาร ครู และ นักเรียนโรงเรียนราชการุญ

ที่มา: กุสุมา รัชมณี

ภาพที่ 30 โรงเรียนราชการุญ

ที่มา: กุสุมา รัชมนันท์